

W. RAIFE D.

L. DUJARDIN S.

Ա.Ի.ԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅՄԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

հրատարակող ազգասեր սատարութեամբ

ՊԱՐՈՆ ԵԴՈՒԱՐԴԱՅ ՌԱՓԱՅԵԼԻ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

Ս. ՅԱՐԻ. — ՄԱՅԻՍ, 1855. — ԹԻԻ Ե.

Ի ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Ի Փողոցն Ան-Սիւլվիս, Թ. 38.

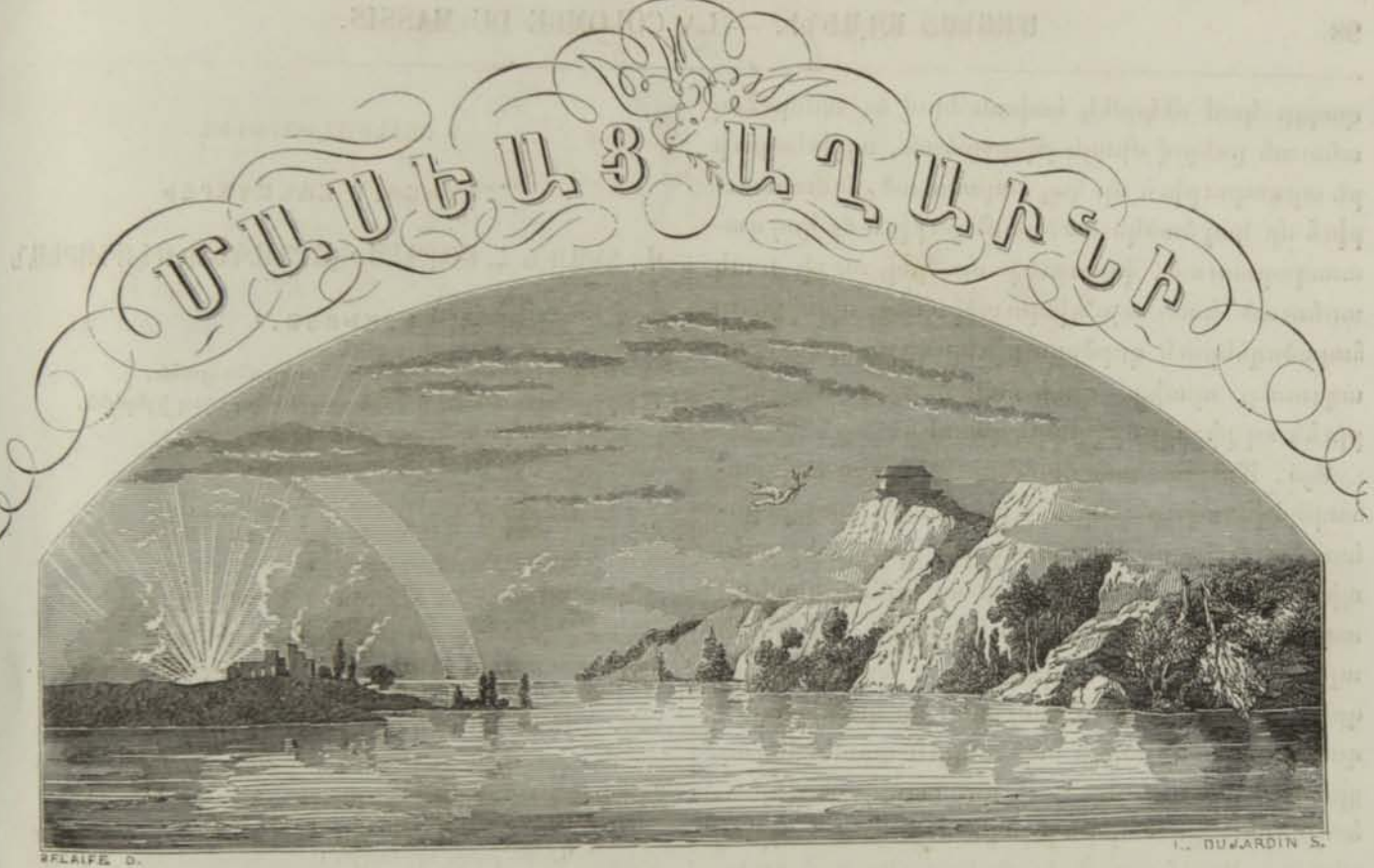
Գործակալք

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ
Ա.Ի.ԵՏԻՍ ԱՂԱՅ ՊԷՐՊԷՌԵԱՆ.

ԶՄԻՌՆԻԱ
ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԱՅ ՊԱԼԳԱԶԱՐԵԱՆ.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ
ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅ ՏԷՐ-ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ.

ԵՍՇ ՄՈԼՏԱԻՌՈՑ
ԲԱՄԻՆԱՐ ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՅ ՊԵՅԵՂԻԱՆ.

Ա.Ի.ԵՏԱ.ԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՄՈՒԲԱՏԵԱՆ ՎԱՐՔԱԲԱՆԵՆ ԵՓՈԹՈՒԹԵԱՆՅԸ ՎՐԱՅ ՔԱՆԻ ՄԸ ԻՍՄԲ

Թեպետ եւ Մասեայ Աղանւոյն բերեն աւտաւոր խաղաղութեան ձիբներն ոչ երբէք պակաս պիտի ըլլար, բայց ցաւալի հարկ մըն է ըսելը թէ ստիպուած է երբեմն տրտմութեամբ դիմելու հայրենասիրաց գիրկը՝ իր սրբասեր ոտուրներուն դաղարմը չգտած ըլլալով : Բանի որ հով, փորորիկ, աղկոծութիւն, խռովութիւն, փայլակ, կայծակ, սասանութիւն, սրածութիւն, բոյրովին ջնն դաղրած Հայաստանի երեսն, այսպիսի դժբաղդութիւններ երբ պատահին՝ զարմանք պիտի չըլլայ : Սակայն մեր պարտքն է՝ ետեւ տրտմական դիպուածներուն մեջ մխիթարութեան նիւր մը փնտռել, եւ ներկայ թշուառութիւններէն ետեւ ապագայ երջանկութեան յոյսեր սնուցանել :

Արդարեւ տխրական, դժբաղդ եւ ողբալի դեպք էր այն շփոթութիւնն որ եղաւ Մուրատեան ազգային վարժարանին մեջ այս ամիս. անոր ար-

ձագանգէն բնդացին արդէն բոյոր ազգասիրաց ականջները, օտարաց զարմանք՝ եւ ծանօթից անհնարին վիշտ, մեծամեծաց զայրոյթ եւ տկարաց զայրակողութիւն պատճառելով : Վասն զի չէր կարծուեր որ կրօնական սուրբ կապերով կապուած ընկերութիւն մը՝ որ Միաբանութիւն անունը գրեթէ սեպհականեր է իրեն, այսպիսի պժգալի օրինակ տար անմիաբանութեան, տարածայնութեան, կոուոյ, խռովութեան, բռնութեան, անգրութեան, եւ ամեն տեսակ ատելի եւ ցաւալի կիրքերու . . . եւ սակայն դառն ճշմարտութիւն մըն է եղածը : Տարածուեցաւ գոյժը արեւմուտքէն մինչեւ արեւելք, խափանելու ճար չկայ. ընդ հակառակն՝ ամեն կողմանէ ստիպում մըն ալ կայ որ այս շփոթութեանց բուն պատճառները հասկըցուին, եւ ըստ կարի շուտով, որպէս զի ազգայնոց տխուր խորհրդածութիւնները՝

զագգը կամ մեկգմեկ նախատելով եւ ամօր Հայ անուան ըսելով միայն չվերջանան, այլ իմացուի քէ արդարութիւն մը կայ հալածուած, ճշմարտութիւն մը կայ ծածկուած, անմեղութիւն մը կայ դատապարտուած, իրաւունք մը կայ ոտքի տակ առնուած՝ նաեւ այս դիպուածիս մեջ. որով քէ որ հայաժողներուն գործողութիւնը վիշտ պատճառեազգասեր սրտից, գոնէ հալածելոց առաքինութիւնն ալ քիչ մը մխիթարեազանոնք :

Այո, Մուրատեան վարժարանին այս աշխարհագոյժ խոռովութեանը մեջ ալ տեսնուեցաւ յայտնապէս որ Հայոց ազգիս մեջ դեռ կան եղեր այնպիսի սակաւազգիւտ անձինք որ իրենց կեանքը ազգին համար դրեր են մինչեւ վերջը, եւ արդէն այնչափ վարժեր են բարիք ընելու ազգայնոց որ զրկանք եւ բռնութիւն չկայ եղեր որ կարող ըլլայ գանոնք իրենց գովելի նպատակէն գտնել հեռացրնել : Ի՞նչ կան եղեր հետևողք եւ քիչ շատ նմանողք երանելի Թարգմանչացն մերոց եւ Հայրապետաց, Խորենացոյն եւ Եղիշէի, Ղազարայ եւ Նարեկացոյն, Գրիգորիսեանց եւ Ներսիսեանց : Եւ երէ անոնց փառքը անաղօտ, յիշատակը անմոռաց եւ արդիւնքը անկորուստ մնաց, ինչո՞ւ համար այս վերջնոց արդիւնքն ալ նոյն հատուցումը պիտի չունենայ՝ երէ մինչեւ ի սպառ արիանան իրենց նահատակութեանը մեջ :

Այս է ուրեմն այն ցաւազին դիպուածոց մի միայն մխիթարական մասը՝ քէ որ բոլլ չէ տրուած ազգասեր սրտից աւելի ալ մխիթարութեանց յոյս ունենայ անոնցմէ : Եւ սակայն ո՞ գիտէ, գուցէ այն Ամենակալ Տէրն որ չաւ գիտէ ի չարեաց անակնկալ բարիք հանել՝ երջանկութիւն մը պատրաստեր է մեր ազգին, բոլլ տալովն որ այսպիսի ալեկոծութիւններ մինչեւ հիմայ ալ պատահին իրեն մեջ : Գուցէ այն Անձն որ երեսուն տարի առաջ՝ — մինչդեռ այժմու բոլոր արդիւնքները չէր ցուցուցած, — ուրիշ շատերէն ի գատ՝ հանձարեղ բանաստեղծի մը իրաւացի խրախուսանացը արժանի եղեր էր, ո՞ գիտէ կրեսմ՝ գուցէ քիչ ժամանակէն անհամար բազմութիւն գտնէ ներկայ եւ ապագայ երախտագետ սրտերու, որ քան զամենայն բանաստեղծութիւն ճշմարտախօս են եւ հաստատուն :

Այն բանաստեղծին Խրախոյսը դնենք հոս, որպէս զի ընթերցողք ալ նաեւ անկեց կարենան գուշակել եղած արդեանց սահմաննալ պսակներուն փառաւորութիւնը .

Ի ԲԱՐԵՄԱՂԹՈՒԹԻՒՆ

Հ Ն Գ Կ Ա Յ Ի Ն Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ի

Վ. ՏԵԱՌՆ Հ. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԹԷՌԴՈՐԵԱՆ

Ի Բ Ա Խ Ո Յ Ս . 1

Ոչ ինչ տրկար քան զմարդ երկիր սնուցանէ,
Բերդողանայր մեռնեան երգեաց շընչեալ սիւզ ի յերկնէ.
Նոյն շունչ այսօր ինձ ազդեաց
Տարփողել յունկն աշխարհաց,

Ոչ ինչ երկիր կըրէ հրգօր քան ըզմարդ.
Չոր քէ ի լանջ պրդընձի Արիւրիւն վառէ ի մարտ,
Չէ նա ի տիպ մահացոսի,
Այլ անմահից ի կարգի :

Սա գտիեզերս զեղապրսակ պրճնեցոյց,
Հոյլ քաղաքաց ընդ երբեր ամբարտակեալ պերճ կանգնեցոյց.
Վայրագատուն ազգ մարդկան
Յիմաստ ի բան զօրացան :

Սա պրնդէ զշիւս առաքինոյն չասպարէս
Ըզնուր, ըզտուր, ըզտարերս յակրն դրնել, կալ ի հանդէս,
Եւ գիտց եւ վեր փուտ մարմին
Վառէ ի լոյս պրտակին :

Որում ի սիրտ գուր զեղեցիկ մարդկութեան
Եւ սեր ազգին բորբոքի, տեղոյն պարծանք, պատիւ ինքեան,
Ո՞ր է նըմին բոց անանց
Կամ ո՞ր պարիսպ անբափանց :

Եւ մանտանդ քէ տեսանէ առաջի
Չնիզակալցացրն բանակ ձայն ի խրախոյս նորդեալ ուղի,
Չյաղթող արեան ճապաղիս
Պրտակ դիտէ վարդենիս :

Արիական այս սիրտ հրգօր առաջիկ
Ըզբեզ զինեաց նահատակ ընդ լոյժ կոճակս ելեալ մարտիկ
Ծագէ ի ծագ աշխարհի
Թափ անցանել ի փտանգի :

Պրտակաղիր քո կեռ արփին երկնձնեմ,
Լուր անտի դու գնախամարց երգեալ խրախոյս ձայնիս վրսեմ.
Հայկ կատուցող հայրենեաց
Ըզբեզ որդի դառանեաց .

Պարբեան արբուն եւ ջանկալին քո Սահակ,
Մըխիթարայ զօրավարք՝ քեզ հարկանեն փողոց հրուշակ .
Լեր դու կըցորդ անմահից,
Գանուն նոցա բարձակից :

Տես արդէն տես ի տրխուր դեմս հայրենեաց
Քաղցրը շողեալ ըզժրպիտ որդեգորով քո զըզուանաց,
Եւ գոյս առատ քում երկոց
Շանմարանեալ լիւր ի ծոց :

Յուշ քեզ տարջիբ ըզնոգնշունչ զայն դըրուազ,
Թէ որ տանին սերմանիս լալով երբան ողբանբազ .
Գալով զայցնն ցընծալով
Լիազիրկ մեծ որայով :

Ի 27 Մարտի, 1824 .

Երգեաց յանպատրաստից
Հ. ԱՐՄԷՆ ԱՆԹԻՄՈՍԵԱՆՅ :

Երէ բանաստեղծին ճարտարութիւնը գէթ այնչափ միայն տրուած ըլլար մեզի՝ որչափ որ տրուած

1 Տես Ապրիլի ամսագրոյն 78-87 էրեսները :

2 Ըստ ինքնագիր բնագրի քերթողին :

եանոր Դիւցազնին արդեանցը ծանօթութիւնը, գեղեցիկ պարտք մը կընամարեինք ցուցընել հիմա թէ շատ աւելի շքեղ՝ շատ աւելի փառաւոր էր Թեոդորեան Հ. Սարգիս վարդապետին արիական նահատակութիւնը ընդդէմ ալեկոծեալ կրից եւ մըրկաց՝ քան թէ ննդկային ճանապարհորդութեան մէջ ընդդէմ ովկիանոսի փրփրադեղ ալեաց. շատ աւելի վսեմ էր նոյն ազգասիրին Մուրատեան վարժարանին դռնէն դուրս մնալը ամէն բանէ զուրկ եւ կողոպուտ, քան թէ սուրբ Ղազարու վանքին դռնէն ներս մտնելը (1855ին) լիագիրկ մեծ որայով... եւ թէ որ բանաստեղծը անմահից կարգը կընրաւիրէր արդէն այնպիսի մեծագործութեան մը ձեռք գարնողը, շենք զիտեր թէ ինչ պիտի ըսէինք մենք՝ երբոր տեսանք թէ այն գործը ամենայն յաջողութեամբ եւ աննկուն արիութեամբ ի գլուխ հանելէն ետեւ, փոխանակ լուսափայլ պսակով գլուխը զարդարելու՝ իրեններէն նախատինք եւ զրպարտութիւն եւ հալածանք կըրեց : Ձենք զիտեր ինչ պիտի ըսէր, կամ թէ ինչ կըսէ այս բաներս տեսնելով՝ Հայկ կառուցող հայրենեաց, Պարբեւն Գրիգոր, ցանկալին Սահակ, եւս եւ Մխիթարայ զօրավարք (բայց ոչ գեներէկեցքն), եւ բովանդակ իսկ տխրադէմ Հայրենիք...

Նա ինքն Թեոդորեան վարդապետը երբ քանի մը տարի առաջ առ Մխիթարեանց այժմու առաջնորդը գրելով, եւ անոր պատճառաւ ազգին մէկ մասին գլխուն եկած նոր նոր խեղճութիւններն ողբալով կըսէր. « Ո՛վ տարաբաղդ ազգ Հայոց, « մինչեւ ցերբ արժանի լինիցիս ողբոց Մովսիսի « Խորենացոյ » — կընանք արդեօք երեսակայեղ թէ ինքն որ այն ողբերուն իսկական պատճառները վերցընելու աշխատելով անցուցեր էր իր պատուաւոր կեանքը, նշն առաջնորդին ձեռքովը օտարազգի զինուորաց պիտի մատնուէր որ ելլէ նեղանայ իր հայրենասիրութեան գործարանէն...

Բայց վերջացընենք հոս խօսքերնիս. բողոքն որ այն խմաստութեան կիսակործան տաճարին քարինքն աղաղակէն, եւ իրենց արձագանգները

հայկազեան սրտից ներկայ եւ ապագայ անջնջելի երախտագիտութենէն ընդունին :

ՄԱՂԱԶԱՒՏԻ ԳԵՂ ՄԸ

Պաղղոյ լրագիրները հետագայ դեղը հուշակեցին մաղձախտին (քոյերային) դէմ, իբրեւ շատ օգտակար, եւ պատրաստելը զիւրին :

« Առ մէկ ամ մը երիցուկ (փափաքիա չիչէյի), նոյնչափ ալ անանուխ (նանէ), հինգ վայրկենի չափ եփէ մէկ լիպրէ ջրի մէջ ու քամոցէ անցուր : Երկու դգայ օղի կամ ոսմ առ, մէկ դգայ շաքար, եւ վեց դգայ նոր շինած եփոցեղ, ու տաք տաք խմցուր հիւանդին : Կես ժամէն աւելի անցնելէն ետքը նորէն խմցուր նոյն չափով, եւ այն միջոցին ամենեւին ուրիշ բան մի տար խմելու, հապա միայն երկրորդ անգամէն մէկ ժամ ետքը : Ամէն հնարք ըրէ որ հիւանդը լաւ մը տաքնայ : Թէ որ տաքութենէս կաշրիմ ըսելով բացուիլ ուզէ՝ դուն նորէն ծածկէ վրան. նայէ որ սաստիկ քրտնի. դրսէն քրտնելովն է որ ներսի տաքութիւնը պիտի պակսի : Երիցուկն ու անանուխը չայի պէս պատրաստէ, ու մէջը շաքար դնելով ատեն ատեն խմցուր տաք տաք. անանուխ չգտնուի նէ՝ տիլիայի ծաղիկ (օխաւմուր չիչէյի) գործածէ : Ատեն ատեն գրեխ (ինքիզան) տուր կտաւատով ու խաշխաշի հունտով շինած : Երէ հիւանդը սաստիկ փորու ցաւ ունենայ, երկու մատ կարմիր զինի տաքցուր, մէջը կաղինի չափ բիւրակէ (քիրեաք) դիր ու խմցուր : Թիւրակեով շինուած գրեխն ալ աղէկ է : Մէյմը որ հիւանդը լաւ քրտնի, վրայի ծածկոցները բերեցուր : Թէ որ սաստիկ գլխի ցաւ ունենայ, սրունքին բերդուց մսին վրայ մանանեխով խառնած կտաւատ դիր ատեն ատեն :

« Հիւանդներ եղած են որ ուրը տասը օր փորու ցաւ ու փոշնարութիւն ունեցան եւ սրտերնին ետ եկաւ, ու այս դեղով ամէնքն ալ առողջացան. բայց դեղին վրայէն պաղ ջուր խմողները մեռան, եւ կըսէին թէ պաղ ջուրը աւելի կըծարւեցընէ զիրենք : »

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆՔ Ե ԻՐՈՊԱՅ

ԲԱՅՈՒՄՆ ԸՍՄԱՇԻՍՐԸԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՍԱԸԱՆԳԻՍՈՒՆ ՈՐ Ի ՓՈՐԻՉ

Մայիսի 15ին առաւօտը խուռն բազմութեամբ լեցուած էր ճարտարութեան Պալատին զիմացի հրապարակը. ժամը տասնին դռները բացուեցան,

եւ հրաւիրանաց տոմսակ ունեցողները ներս բափեցան :

Թեպետ եւ այլ եւ այլ ազգաց ճարտարութեան

բերքերուն մեծ մասը դեռ շարուած չէր, եւ մեկ մասը դեռ հասած ալ չէր, սակայն պայտին գլխաւոր ու բարձրաշէն հոյակապ կըտորը արտաքոյ կարգի վառաւորութեամբ զարդարեր էին՝ բացմանը հանդիսին հա-

Մեծ Հանդիսարան.

մար, անոր մեջտեղն ալ կանգնուած էր շրքեղ կայսերական զահը : Ծիրանեզոյն բաւիշէ ամպհովանիին տակը երկու մեծամեծ՝ արոտներ ու մեկ բազմոց կարամպհովանիին գլուխը կայսերական բագ, երկու դիէն ոսկեւումնջ դիպակներ կախուած, ներսի ճակատն ալ կայսերութեան նշանը ձեւացուցած :

Կայսերական զահին դիմացն ու երկու կողմը շարուած էին՝ նոյնպէս կարմիր բաւիշով ծածկած նըստարաններ որ պատրաստուած էին կայսերական ապարանից տիկնայցը, ձերակուտին, օրէնսդիր ժողովոյն, պետութեան խորհրդարանին, դեսպաններուն, կայսերական գործակատարներուն, օտար ազգաց գործակատարներուն եւ ուրիշ պաշտօնատեարց համար որ հրաւիրուեր էին այն մեծաշուքհանդիսին :

Մեծ սրահին սիւնազարդ կամարներուն մէջ գրուած էին խոշոր գրերով այն ազգաց անուններն որ իրենց ճար-

Հանդիսարան Գեղարուեստից.

շակողման պատկերին մէջ գլխաւոր կերպարանքն է Արդարութիւն, մեկ ձեռքը կշտորդ մը

տարութեան բերքերն յուղարկեր էին արուեստանանդիսին : Սնգղիոյ անունը վեց տեղ գրուած էր, Միացեալ Նահանգացը հինգ տեղ, Պելճիայինը երեք տեղ, Աւստրիայինը չորս տեղ, մեկալ տերու-

րեանցը մէյմեկ տեղ, Գաղղիայինն ալ քսանուերկու տեղ : Անուններուն վերիկողմը ամեն մեկ ազգի նշանը դրած էր, քովերէն ալ իրենց ազգային գոյներով եւ դրօշներովը ձեւացած մրցանակներ կախուած : Իսկ սրահին կամարէն կախուած բազմաթիւ դրօշակներու վրայ գրուած էին այն ամենայն գլխաւոր քաղաքներուն անուններն որ իրենց ճարտարութեան բերքերն յուղարկեր էին Փարիզ :

Սրահին երկու ծայրերը մէյմեկ մեծամեծ պատկերներ կան. ձախակողմանին մէջ ձեւացած է Գաղղիան ոսկեղէն արօտի մը վրայ նստած, որ օտար ազգերը իր քովը կընրաւիրէ : Արուեստու Գիտութիւն (մէյմեկ կնոջ կերպարանքով) ոտքին քովը նստած են, անոնց քովն ալ Հովիւ մը (որ Արեւելքի նշանակէ) եւ Գարբին մը (Արեւմուտք) : Իսկ ա-

րունած, մեկալը կնիք մը՝ որով ամեն արհեստագետ իր բերքերը պիտի կնքէ. անոր ալ ոտքին քով նստած են Սրուեստն ու Գիտուբիւնը, Հովին ու Գարբիւնը . և չորս զին այլարանական կերպարանքներ՝ որ կրճեւացրնեն աչ զին Սնգոլիա, Հնդկաստան և Չին, ձախ զին ալ Գաղղիա, Իտալիա և Սրարիա :

Կեսօրուան ատենը շատոնց լեցուներ էր սրահը բազմութեամբ . երկու կարգ նստարաններուն վրայ շարուած նստած էին տիկնայք, անոնց նստեն ալ երիկ մարդիկ ոտքի վրայ կեցած. պաշտօնական անձինք ալ իրենց զարդարուն հագուստներովը տեղերնին բռներ էին : Ժամը մեկին քանի մը վայրկեան մնացած՝ բնդանօրներն արձրկուեցան՝ կայսեր և կայսրուհոյն Թիւլլիբիեն ելլելուն էշան . իրենք ուրը ձի կրծուած կառքի մը մէջ նստեր էին, երեք կառք ալ վեց վեց ձիով, և երկու գունդ ձիաւոր գրանաւոր գօրք կայսերական բախօրը կրկազմէին :

Նափոյէտն իշխանը՝ որ կայսերական գործակատար ժողովոյն գաներէցն է՝ և գօրավարի հագուստով ներսը կըսպասէր կայսեր և կայսրուհոյն, ժամը Լին երա-

Բացումն մեծի Արուեստանաղիսին.

Յարակից շինուած.

րշնամնացը դեմ կըմըցի : Չեր վենափառութեանը պանուած է եղեր որ Գաղղիան պատերազմի կող-

ժշտական ձայներով Հանդիսարանին մեծ դուռը զնաց, և բեղունեցաւ գանոնք հանդերձ պաշտական մեծամեծներովը. ժողովուրդն ալ կեցցեկ կանջեց : Կայսրն ու կայսրուհին իրենց համար պատրաստուած գանն որ ելան՝ բարեւտուին ժողովականաց. անոնք ալ նորէն կեցցեկ կանջեցին ծափահարութեամբ : Նափոյէտն իշխանը դարձաւ դեպ ի կայսեր կողմը և այս ճառը խօսեցաւ .

« Քաշարանց Տէր ,

« Տիեզերական արուեստանանդես 1855 տարուոյս անա բացուեցաւ այսօր, և ձեր մեզի յանձնած գործը կատարուեցաւ :

« Տիեզերական արուեստանանդեսը քեպտ և երբ ալ պատահէր՝ մեծ դիպուածի մը տեղ դրուելու էր, սակայն հիմակուան պարագաներուն նայելով՝ պատմութեան մէջ եզական դիպուած մըն է : Տարիէ մը ի վեր Գաղղիան իր սանձաններէն 800 փարսախ հեռու տեղ ծանր պատերազմի մը բըռնուած, փառաւոր կերպով իր

մանէ ատենով ինչ փառք որ ուներ՝ անոր արժանի երեսնայ, եւ խաղաղասէր արուեստից կողմանէ ուրիշ ամէն ատենէ աւելի մեծ եւ հոյակապ տեսնուի : Գաղղիացի ժողովուրդը կըցուցնէ աշխարհիս քէ քանի որ իր հանձարը հասկըցող եւ զինքը լաւ կատարող մը գտնուի՝ ինքը միշտ այն մեծ ազգը պիտի ըլլայ :

« Ներեցէք ինձի, Քաջարանց Տէր, կայսերական գործակատար ժողովոյն կողմանէ բացատրել ձեզի քէ ինչ էր մեր նպատակը, ինչ հնարքներ բանեցուցինք անոր հասնելու, եւ ինչ պտուղ քաղեցինք :

« Ուզեցինք որ տիեզերական արուեստահանդէսը սոսկ հետաքրքրութեան նիւթ մը չըլլայ, հապա բոյր աշխարհիս համար խրատ մը երկրագործութեան, ճարտարութեան, վաճառականութեան եւ արուեստից : Ընդարձակու գործնական քննութիւն մը պիտի ըլլայ, ճարտարութեան ուժերը մեկտեղ բերել, նախնական նիւթերը բերք հանողին ձեռքին տակը դնել, բերքերն ալ վայելողներուն աչքին առջեւ հանել . նոր քայլ մըն է ասիկայ զեպ ի կատարելութիւն՝ որ Արարչադիր օրէնք, մարդկային ազգիս առաջին պիտոյք, եւ ընկերական բարեկարգութեան ամենահարկաւոր պայմանն է :

« Եղան ոմանք որ այսպիսի մրցանքէ մը առջի բերան վախ մը ունեցան, եւ ուշացրնել ուզեցին . բայց զուք կամեցաք որ ձեր բազաւորութեան առաջին տարիները համաշխարհական արուեստահանդիսով մը պայծառանան . ասով առաջին կայսեր ըրածին հետեւեցաք, վասն զի արուեստահանդէս ընելու մտածութիւնը իսկապէս գաղղիական մտածութիւն է : Ատեն անցնելով յառաջադիմութիւն ըրաւ, եւ առաջ որ ազգային էր՝ եղաւ տիեզերական :

« Առաջին փորձն ընողը մեր զրացի ու նիգակակից ազգն էր . մենք այն փորձը կատարելագործեցինք՝ զեղարուեստներն ալ հրաւիրելով :

« Կայսերական գործակատար ժողովը հաստատեցիք զուք, Վեհափառ Տէր, զեկտեմբերի 24ին 1855ին : Մեր առաջին աշխատութիւնն եղաւ ընդհանուր կանոնադրութիւնը որ հաստատեցիք ապրիլի 6ին հրովարտակովը . այն կանոններն եղան արուեստահանդիսին սահմանադրական օրէնքը, եւ անոր մէջ եղած դասաւորութիւնը ամենայն կերպով խելքի յարմար կերեսնայ ձեզի :

« Գործակատար ժողովոյն անդամները կատարեալ համաձայնութեամբ վարուեցան միշտ իրարու հետ . եւ այս բանիս անոր համար ալ աւելի

լի ուրախութեամբ կըվկայեմ որ իմ պաշտօնակցացս յօժարութիւնները, կարծիքները եւ մտածութիւնները շատ տարբեր էին իրարմէ : Կարծեաց զանազանութիւնը լոյս տուաւ ձեզի՝ առանց արգելք ըլլալու . այնչափ մեծ բան էր պաշտօննիս որ ամէն տարաձայնութիւն անոր դիմացէն հեռացաւ :

« Բնական կերպով երկու տեսակ փորձառութիւն ունեինք ձեզի առաջնորդ . մէյմը գաղղիական՝ արուեստահանդէսները, մէյմայ 1854ին տիեզերական արուեստահանդէսը : Եւ սակայն քանի մը փոփոխութիւններ ալ պէտք եղաւ ընել որ ամէնն ալ ազատութեան եւ յառաջադիմութեան համար էին :

« Արուեստահանդիսին մաքսերուն համար այնպիսի կարգէ դուրս բան մը սահմանեցինք որ արգելք բառը բոլորովին վերցուցաւ : Այն ամենայն բերքերն որ հանդիսին մէջ կրնային դրուիլ՝ մտան Գաղղիա՝ իրենց արժէքին 100ին 20ը միայն տուրք տալով : Մաքսատանց վերատեսուցները մեծ մարդասիրութեամբ վարուեցան, եւ յուսամք է մեր օտարազգի նիւթերը այն վերատեսուց վրայ շատ զոն եղած պիտի դառնան :

« Նոյն առատաձեռնութիւնը ի գործ դրուեցաւ նաև բերքերուն փոխադրութեանը մէջ, որով սահմանազլխէն զանոնք հոս բերելը մեր ծախքովն ըրինք :

« Անկեց ի գատ, համարձակեցանք նոր բան մըն ալ ընելու որ Լոնտրա չէր եղած, այս ինքն հանդիսին մէջ դրուած բերքերուն զինն ալ վրանին կրնայ նշանակուիլ, որով նաև անոնց տրուելու վարձատրութեանն ալ մեծ նիւթ մը կըղըրուի : Ճարտարութեան խնդրոց մէջ մտնողները ամէնն ալ պիտի հասկընան քէ այս սկզբունքը որչափ կարևոր բան է, եւ ինչ հետեւանքներ կրնայ ունենալ, քեպէտ եւ ճիշդ զին մը կտրելու համար քանի մը դժուարութիւններ ալ գտնուին :

« Գեղարուեստից համար երկու տեսակ հնարք կար առջևնիս . արդեօք միայն գործերը պիտի նայուէին՝ առանց քննելու քէ անոնց հեղինակները մեռած են քէ ողջ . չէ նէ հեղինակները պիտի դիտուէին՝ միայն կենդանի եղողներուն գործքերն ընդունուելով :

« Առաջին կարծիքը հաստատութիւն գտաւ, վասն զի աւելի յարմար էր որոշուած նպատակին, որ էր իննետասներորդ դարուս ճարտարութիւնը մրցանքի դնել . եւ սակայն ի գործ չդրուեցաւ՝ զանազան դժուարութիւններուն պատճառաւ :

« Առանց քննութեան ընդունեցանք բոլոր այն օտարազգի արուեստագիտաց գործքերն որ իրենց գործակատար ժողովներուն ընդունելի եղած էին. միայն մեզի համար խստութիւն բանեցուցինք : Ընդունելութեան դատաւորաց աշխատանքը՝ դժուար ու ապերախտ աշխատանք է, մանաւանդ տիեզերական արուեստահանդիսի մէջ՝ ուր որ սովորական հանդեսներուն սկզբունքովը շարժիլ կարելի չէր, եւ ուր որ դատաւորները պիտի ընտրէին Գաղղիոյ գէնքերը այնպիսի պատերազմի մը մէջ որ քանի կերբար կրմեճնար :

« Շէնքին պզտիկ գայը մեծամեծ դժուարութեանց մէջ ձգեց գմեզ : Մասնաւոր շէնք մը շինելու խորհուրդը մեկզի դրուելէն ետեւ, հարկ եղաւ որ ճարտարութեան պալատին մէջ տեղաւորուինք. եւ այս պալատիս պակասութիւնն այն է որ յատկապէս այսպիսի ընդարձակ արուեստահանդիսի համար շինուած չէր :

« Հարկ կրհամարինք ըսել համարձակ Ձեր Վեհափառութեանն ու բոլոր Եւրոպայի քէ հանդիսադրաց քիւր այնչափ շատ էր որ տեղը նեղ եւ կաւ, քեպտա եւ բոլոր մակերեսոյրն էր 117,840 մեքք քառակուսի, անոր ալ 55,900 մեքքը հանդիսին համար որոշուած :

« Պետք եղաւ հանդիսադիրներն ընդունելու համար որոշուած գործակատար ժողովոյն ապրսպրել որ մեծ զգուշութիւն բանեցընեն, եւ մենք քանի որ կտոր մը աւելի տեղ չէինք գտներ՝ չէինք կրնար այն զգուշութիւնը մեկզի դնել. եւ որովհետեւ գործողութեանց սկզբնաւորութեանը մէջ այսպիսի պակասութիւն պատահեցաւ, բերքերն ընդունելը ինչպէս որ պետք էր կանոնաւոր ու արդար կերպով չկրցաւ ըլլալ. անով աւելի ալ դժուարացաւ տեղական ժողովներուն պաշտօնը՝ որոնց մտադիւր սիրով արդիւնքը կրճանջեամ՝ մեզի ըրած օգնութեանը համար :

« Շէնքին ետ մնալը ցաւալի բան եղաւ, քեպտա եւ վերակացուք ամենայն գործունեութիւն եւ խելք բանեցուցին որ շուտ լմըննայ. բայց իրացընէ կարելի եղածէն աւելի բանի աչք դրուած էր : Այս ընդարձակ եւ հոյակապ պալատին շէնքը երկու տարի չքրշեց, եւ դեռ չէ լմընցած. մտածեցինք որ շուտ լմընցընելուն մեկ հատիկ հնարքն է արուեստահանդէսը սկսիլ՝ որ ուշացընել ալ չէր ըլլար :

« Գեղարուեստից շէնքին գաւ ըլլալը մեկէն ի մեկ ամենահարկաւոր ճանչցուեցաւ, եւ այն առժամանակեայ տեղոյն շինուածքը որոշուած ատենին լմընցաւ : Քանի որ արուեստահանդէսը

կրեղարձակուեր, նոր շէնքի վրայ խորհուրդ կրելար : Մինչդեռ եւ Արեւելք էի՝ Գաղղիոյ եւ Ձեր Վեհափառութեան ծառայութեանը մէջ, 1200 մեքք երկայնութեամբ յարակից շէնք մը կանգնուեցաւ Սեն գետին եզերքը : Այս շէնքը՝ որ շարժման մէջ եղած մեքենաներու համար է՝ տասնընինգ օրէն պիտի լմըննայ :

« Քանի մը շարաք հագիւ կայ որ խիստ հարկաւոր ճանչցուեցաւ Համառոտեարանը. անոր չորս բոլորը ընդարձակ սրան մը պիտի շինուի, որով զլիսաւոր շէնքը պիտի միանայ յարակից շէնքին հետ. մեկ ամիսէն անիկայ ալ կըլմըննայ :

« Այն ատեն արուեստահանդէսը ամբողջ կըլլայ :

« Մեր երկրին մէջ սովորաբար մեծամեծ գործողութիւններ վրան առնող տերութիւնն է. բայց որպէս զի այս սովորութիւնը չափէն դուրս չեցէ, Ձեր Վեհափառութիւնը բողոց որ մասնաւորաց ճարտարութիւնը կրցածին չափ առաջ երբայ : ճարտարութեան Պալատին շանը վրան առնող ընկերութիւնը՝ շէնքին վրայ գրած դրամագլխոյն ծախքը պիտի հաներ անոր մէջ մտնողներուն տուած վճարքէն. ասով հարկեղաւ վճարք մը որոշել մուտքին : Սակայն փոյք ունեցանք ըստ կարի ժողովրդեան դիւրութիւնը մտածել՝ հրաման առնելով որ կիրակի օրերուն մուտքը 20 հարիւրորդէն աւելի չըլլայ :

Մեծ գործունեութեամբ ցուցակ մը պատրաստուեցաւ. անով կրնանք հիմակուրէն հանդիսադրաց քիւր նշանակել, որ 20,000էն պակաս պիտի չըլլայ. ասոնցմէ 9,500ը գաղղիական կայսերութեան հանդիսադիրքն են, եւ գրեթէ 10,500ը օտարազգիք :

« Այն տերութիւնն ալ՝ որուն դէմ պատերազմ ունինք, դուրս չձըգուեցաւ : Երէ Ռուսաց արուեստագետները գային, հպատակելով այն կանոնաց որ ամենայն ազգաց համար դրուած են, կրեղունէինք զիրենք, որպէս զի լաւ որոշուի քէ ինչով կրտարբերին մեզի բշնամի չեղող սլաւեան ժողովուրդները այն տերութիւնէն՝ որուն չափազանց մեծութեանը դէմ պատերազմելու հարկադրեր են քաղաքակիրք ազգերը :

« Արուեստահանդէսէն ետեւ, երբոր Ձեր Վեհափառութեան առաջարկենք տրուելու վարձատրութիւնները, կրնանք դատաստան ընել քէ ինչ հետեւանքներ պիտի ունենայ այս արուեստահանդէսը՝ որուն բացումը կրխնդրենք որ Ձեր Վեհափառութիւնը հրատարակէ : »

Կայսրը պատասխանեց բարձրապատիւ իշխանին .

« Սիրեցեալդ իմ Հօրեղբորորդի ,

« Զձեզ գլուխ դնելով գործակատար ժողովի մը որ այնչափ դժուարութիւններ ուներ յազրելու , ուզեցի իմին ձեր վրայ ունեցած վստահութեանս մասնաւոր ապացոյց մը տալ . ուրախ եմ որ այս վստահութիւնս ամենայն կերպով իրաւացի հանեցիք : Կըլխնդրեմ որ շնորհակալ ըլլաք իմ կողմանէս գործակատար ժողովոյն որ այնչափ խմաստուն խնամք եւ անխոնջ եռանդ ցուցուց այս բանիս մէջ : Բարեբաղդութիւն կընամարիմ ինծի բանալ այս խաղաղու-

ՎԻՃԱԿԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ ԳԱՂՂԻՈՅ

Գաղղիոյ Էս Փարիզու ժողովրդեան նիւթական վիճակին վրայ եղած նետագայ տեղեկութիւնները ոչ միայն նետաքրքրական են , այլ Էս օգտակար կրնան ըլլալ մերազնեայց իբրեւ աշխարհագրական Էս քաղաքական հմտութիւն : Բայց մենք առելի մեծ օգուտ մընալ քաղուելուն կըվափարինք . ոչսինքն որ մեր ազգին աշխարհական Էս էկէղեցական գլխաւորները մասնաւոր փոյր մը ունենան ամեն տարի Եւրոպացոց պէս տեսակ մը ազգահամար ընելու , Էս ազգին նիւթական վիճակն այլ ըլլայ՝ ըստ խրաբանջիւր գաւառաց Էս քաղաքաց Էս գիւղից՝ զիր անցընելով հրատարակելու , որ դժուար բան ալ չէ :

Գաղղիոյ մէջ 1852ին ծներ է 965,080 տղայ . մեռեր է 810,695 հոգի . ըսել է քէ մէկ տարուան մէջ Գաղղիոյ բնակչաց բուռն վրայ առելցեր է 154,585 : — Բոլոր Գաղղիոյ բնակչաց թիւը 1820ին գրեթէ 50 միլիոն ու կես էր . 1831ին 52 միլիոն ու կեսն առելի . 1836ին 55 միլիոն ու կես . 1841ին 54 միլիոն 200 հազար . 1851ին 55 միլիոն 800 հազար . իսկ նիմա 56 միլիոն , ձեզայիբն ու նեռաւոր կղզիները չհամրելով :

Փարիզու մէջ 1855ին ծներ է 54 հազար տղայ , 16 հազար վեց հարիւրը աղջիկ , Էս 17 հազար չորս հարիւրը մանչ : — Նոյն տարին մեռնողներուն թիւը եղեր է 58,262 հոգի . 16,792ը մանչ , Էս 17,470ը աղջիկ : Մէկ հոգի մը միայն ապրեր է 103 տարի ու ինն ամիս . 495 հոգի ծաղիկ նիւանդութենէն մեռեր են այն տարին :

Փարիզու մէջ 1855ին , միայն մէկ միլիոն ու կես Ֆրանքին առելի ստղկի ոստրէ (սքրիտիա) կերուեր է . 15 միլիոն Ֆրանքի հաւեղէն . 15 միլիոն Ֆրանքի կարագ , 7 միլիոն Ֆրանքի հաւկիթ . 8 միլիոն Ֆրանքի ալ փայտ Էս ածուխ վառուեր է : — Եւ որպէս զի չկարծուի քէ այնչափ ծախուց մէկ պատճառն ալ բնակչաց շատակերութիւնը , կամ քէ միայն կերակրելինաց բանկութիւնն է , զիտնայու է որ Փարիզու աղքատ գոր-

« բեան տաճարը՝ որ զամենայն ժողովուրդս ի հա-
« մախոհութիւն կընրաւիրէ : »

Այս ատենախօսութենէն ետքը , նուագարանաց բազմութեան ձայնովը Վեհափառ Կայսրը իջաւ զանէն , ու բեր Կայսրունոյն տուած , ետեւէն ալ կայսերական պալատին մեծամեծները , ծանր ծանր քալելով՝ աչքէ անցուց գլխաւոր զանիւճը : Երբոր նորէն առաջին տեղը դարձան Կայսրն ու Կայսրուհին՝ նորէն բարեւեցին հանդիսականներն ու կեցցեներով դարձան Թիւլիլլի . բնդանօրներն ալ արձըկուելով իմացուցին ամենուն արուեստահանդիսին բացուիլը :

Ճաւորներէն շատը կան որ օրը 20 սանքիմէն (ըսել է քէ նիմակուան մէկ Օամանէան դանեկանէն) առելի ծախք չեն ընէր կերակրի համար :

ՀԱՄԱՇԵՒԱՐ ՀԱՎԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐՈՒՆԵՍԱՍԻՐԱՑ

Ամեն տեսակ արուեստ ու մեռագործ աշխարհիս ամեն կողմերը տարածելու Էս ծաղկեցընելու համար ընկերութիւն մը պիտի հաստատուի . այս առաջարկութիւնն եղած ու ընդունուած է Գաղղիոյ տերութենէն , Էս նիմա քննուելու վրայ է :

Ընկերակցութեան գլխաւոր տեղը պիտի ըլլայ Փարիզ , բայց տեսուչները բոլոր Եւրոպայի ալ երեւելի արուեստագետներէն պիտի ընտրուին :

Այս ընկերակցութեան գրուելու բաժիններն են մէկ միլիոն , ամեն մէկ բաժինը 25 Ֆրանք , որով դրամագուլթը պիտի ըլլայ 25 միլիոն Ֆրանք , որ 100ին 4ով շահի պիտի դրուի , ու տարին բերէ մէկ միլիոն Ֆրանք :

Ընկերութիւնը ամեն տարի մէկ միլիոնի ազնիւ մեռագործ պիտի գնէ , Էս այն մեռագործները Փարիզու մէջ մշտնջենաւոր Հանդիսարան մը պիտի դնէ որ ամեն մարդ կարենայ տեսնել :

Տարին մէյմը հազար հատ վարձատրութիւն պիտի հանուի վիճակով՝ բաժանորդներուն վրայ :

ԵՆԵՏՏՐԱՎԱՆ ՀՆՈՍԳՈՐ ԸՆԳ ՄԷՋ ԵՒՐՈՊԱՑ ԵՒ ԱՄԵՐԻԿԱՑ

Եւրոպայի մեծամեծ քաղաքները արդէն իրարու նետ գրեթէ անդադար Էս անմիջական խօսակցութեան նետ են նեռագրով : Թրիմու բանակէն Թիւլիլլիի պալատը Էս Լոնտրայի արքունիքը նոյնպէս անընդհատ խօսակցութիւն կըլլայ ամեն օր . մէկ երկու ամսէն

նոյն դիւրութիւնը պիտի ունենան նաեւ Պօլսեցիք երէ ուզեն Փարիզու եւ Լոնտրայի բնակչացը հետ խօսիլ, եւ նոյն օրը պատասխան ընդունիլ : Ելեքտրական հեռագրին այս սրանջելի դիւրութեամբը Ամերիկան ալ եւրոպայի հետ պիտի միանայ երկու տարիէն : Հեռագիրը Նոր Եորքէն պիտի անցնի Նոր Երկիրը սուսած կղզոյն Սուրբ Յովնանէն անունով գլխաւոր քաղաքէն ու հասնի Անգղիա : Վեց հարիւր գործաւոր տարիէ մը ի վեր այս բանիս վրայ աշխատելու հետ

էն, եւ հազար երկու հարիւր մղոնէն աւելի տեղ արդէն պատրաստ է . եւ որովհետեւ Սուրբ Յովնանէն Ամերիկայի ուրիշ ամեն տեղերէն աւելի եւրոպայի մօտ ցամարն է, քիչ ժամանակէն Ամերիկայի յարեբը հինգ վեց օրուան մէջ եւրոպա պիտի հասնին : Իսկ երկու տարիէն՝ Նոր Եորքին յարեբը Լոնտրա հասնելու համար մէկ ժամէն աւելի տոտէն պիտի չանցընեն :

Գ. Հ Ա Ն Գ Ի Ս Ս Բ Ս Ն Ա Շ Խ Ա Բ Հ Ա Շ Է Ն Մ Ա Բ Գ Կ Ա Ն

ՖՐԱՆՔՆԻՆ

(Շարայարութիւն).

Աստուածաշնչին մէջ Առակաց գիրքը կարգալու ատեն Ֆրանքիինի աչքին այս խօսքը զարկեր էր. « Երկայն աւուրք եւ ամբ կենաց յաշմէ իւրմէ, եւ յանէկ իւրմէ փառք եւ մեծութիւն : » Այս խօսքիս սքանչելի իմաստութիւնն այն ատեն աւելի լաւ հասկըցաւ՝ երբոր աշխարհիս կարգը քննեց, եւ իմացաւ քե մարդս ինչո՞վ կրնայ առողջութիւնը պահել եւ երջանիկ կեանք անցընել : Աշխարհիս կարգաւորութիւնը դիտելով՝ զմայլեցաւ Աստուծոյ նախախնամութեանը վրայ, եւ որպէս զի աստուածահաճոյ կեանք մը ունենայ՝ մասնաւոր առաջադրութիւն մը բրաւ ինքզինքը կատարելագործելու : « Մեծ փափաք ունէի, կըսէ, ամենեւին յանցանք մը չընելու, եւ շտկելու այն պակասութիւններս՝ որոնց մէջ կրնային զիս ձգել կամ բնութիւնս, կամ սովորութիւններս եւ կամ ուրիշներուն վրայ տնսած օրինակս : » Բայց մարդուս առաջադրութիւնը որչափ ալ հաստատուն ըլլայ՝ չկրնար մէկէն ի մէկ բնական յօժարութեանց եւ սովորութեանց յաղթել. Ֆրանքիին ալ հասկըցաւ քե կամաց կամաց պիտի շտկէ ինքզինքը զանազան հնարքներով :

Առաջ լաւ մը քննեց համբեց քե որ կատարելութիւններն աւելի հարկաւոր են իրեն. եւ որպէս զի դիւրաւ գործադրէ զանոնք՝ այնպիսի կարգաւ մը շարեց որ ճիշդ հասկընայ քե որ բանը պետք է ընէ, եւ որ բանէն զգուշանայ : Տասուիրեք նիւր կամ խրատ որոշեց իրեն համար, եւ այս կարգաւ շարեց .

Ա. Ժուժկալութիւն. — Այնքան շատ ջուտես որ

անբան դառնաս. այնչափ շատ ջխրմես որ մինչեւ գինովնաս :

Բ. Լոտրիւն. — Այն բանին վրայ միայն խօսէ որ օգտակար է քեզի եւ ուրիշներուն :

Գ. Կարգաւորութիւն. — Ամեն բան իր տեղն ունենայ անփոփոխ : Ամեն մէկ գործողութեանը ժամանակիդ մէկ մասը սանձանէ :

Դ. Առաջադրութիւն. — Առաջադրէ որ ի գործ դնես այն բանն որ պարտական ես ընելու, եւ առաջադրութիւնը կատարէ :

Ե. Խնայութիւն. — Այն բաներուն միայն ծախք բրէ զք օգտակար են քեզի կամ ուրիշներուն, այսինքն ամենեւին բան մի վատներ :

Զ. Ճարտաբարութիւն. — Ատենդ մի կորսընցընէր. միշտ օգտակար բանի մը հետ եղիր : Բան մը մի ընէր որ հարկաւոր չըլլայ :

Է. Անկեղծութիւն. — Խարդախութիւն մի բանեցընէր. ամեն մտածութեանցդ վրայ բող տիրեն անմեղութիւնն ու արդարութիւնը, եւ անոնք տուն տան քեզի խօսելիքդ :

Ը. Արդարութիւն. — Ուրիշի սիրտը մի կտարեր, եւ ինչ օգնութիւն որ պարտական ես ուրիշներուն ընելու՝ զանց մի ընէր :

Թ. Չափաւորութիւն. — Ամեն բանի մէջ երկու ծայրի չափազանցութենէն զգուշացիր. նախատանաց դեմ այնչափ մի սրդողիր՝ որչափ որ իրաւացի կըկարծես սրդողիլդ :

Ժ. Մաքրութիւն. — Ամեն տեսակ աղտոտութենէ հեռու փախիր. ոչ վրայ աղա ըլլայ, ոչ հագուստիդ վրայ եւ ոչ բնակարանիդ մէջ :

ԺԱ. Հանդարտութիւն. — Փուճումուճ բաներու կամ թէ սովորական եւ անհրաժեշտ դիպուածներու համար սիրտդ մի հատցընէր :

ԺԲ. Ողջախոնութիւն. — Նայէ որ Աստղկան չգոնես քու առողջութիւնդ, խաղաղութիւնդ, անունդ, եւ կամ ուրիշի պատիւը :

ԺԳ. Խոնարհութիւն. — Հետեւող եղիբ Յիսուսի, եւ (հասարակ մարդկանց մէջ) Սոկրատայ :

Այս բարոյական պարզ կանոնաց յրասարութիւնն ալ խորհրդով էր. կըսէ Ֆրանքլին թէ « Ժուժկալութիւնը առաջ դրի, վասն զի անով մարդուս գլուխը պաղ ու զաղափարները յատակ կըլլան. առանց անոր կարելի բան չէ միշտ արբուն կենալ՝ հին սովորութեանց դէմ պատերազմելու եւ փորձութեանց յաղթելու համար : Այս առաքինութեան մէջ հաստատուելէն ետեւ, լուսիւնը կը դիւրանար. եւ որովհետեւ իմ փափաքս նոր նոր բաներ սովորիլ ու միանգամայն առաքինութեան վարժիլ էր, գիտնալով որ իննցաղաժարութեան մէջ մարդս աւելի շատ բան կըսորվի ականջը գործածելով քան թէ լեզուն, եւ փափաքելով կտարել այն սովորութիւնս որ ունէի ոչինչ բաներու վրայ խօսելու, եւ անդադար բառի խաղեր ու ծաղրածութիւններ ընելու, որով իմ ընկերութիւնս թերեւ մարդկանց միայն ախորժելի կըլլար, երկրորդ կարգին մէջ դրի Լուսութիւնը : Ասիկայ Կարգաւորութեան նետ մեկտեղ անշուշտ աւելի ատեն կուտայ ինձի՝ ըսի՝ իմ դիտաւորութիւնս եւ ջանքս ի գործ դնելու. Առաջադրութիւնը ինձի սովորութիւն դառնալով, յարատեւութիւն կուտար ուրիշ առաքինութիւնները ձեռք բերելու. Խնայութիւնն ու ձարտարութիւնը պարտքս թերեցընելով, եւ հանգիստ ու ազատ կեանք ունենալուս պատճառըլլալով, աւելի կը դիւրացընէր ինձի Անկեղծութեան, Արդարութեան եւ միւս առաքինութեանց կրթութիւնը : »

Հասկըցաւ Ֆրանքլին թէ բոլոր այս առաքինութիւնները մեկէն պիտի չկարենայ վատըլկիլ. ուստի նայեցաւ որ մեկիկ մեկիկ ձեռք ձգէ : Տեսորակ մը շինեց, ու մէջը գրեց զանոնք կարգաւ, միտքը դնելով որ ամեն մեկուն մէյմեկ շարք մասնաւոր ուշադրութիւն ընէ : Ամեն իրիկուն խաչ մը գծելով կընշանէր այս կամ այն առաքինութեան դէմ ըրած պակասութիւնը, եւ ըստ այնմ՝ երէ պակասեր էր՝ կըտրտմէր, թէ ոչ՝ կուրախանար : Եւ այսպէս տասուրեք շարքուան մէջ այն տասուրեք առաքինութիւնները աչքէ կանցընէր, եւ տարին չորս անգամ այս օգտակար կրթութիւնը կընէր : Կարգաւորութեան ու Լուսութեան վարժելու համար աւել-

լի շատ դժուարութիւն քաշեց քան թէ միւսներուն համար :

Անաւասիկ այն տեսրակին մեկ երեսը .

	Կերակի.	Կրկնաշարքի.	Կրկնաշարքի.	Գործաշարքի.	Հինգշարքի.	Ս. քրտ.	Նարտ.
Ժուժկալութիւն . . .							
Լուսութիւն	†	†		†		†	
Կարգաւորութիւն . . .	†	†	†		†	†	†
Առաջադրութիւն . . .			†			†	
Խնայութիւն			†			†	
ձարտարութիւն . . .							
Անկեղծութիւն . . .							
Արդարութիւն							
Չափաւորութիւն . . .							
Մաքրութիւն							
Հանդարտութիւն . . .							
Ողջախոնութիւն . . .							
Խոնարհութիւն							

Ֆրանքլին միտքը դրած էր թէ ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը առաջնորդ է կենաց, ուսուցիչ առաքինութեան եւ բշնամի մօլութեան. եւ ճշմարտապէս փիլիսոփայ ըլլալու համար՝ անդադար առ Աստուած կապալինէր իրրեւ առ աղբիւրն ամենայն բարեաց եւ ճշմարտութեան, եւ այս աղօթքը ստեպ կընէր .

« Ո՛վ բարեգութ եւ ամենակալ Տէր, հայր ողորմութեան, առաջնորդ ներողամիտ, տուր ինձի « այն իմաստութիւնն որ իմ ճշմարիտ օգուտս կը « ցուցընէ ինձի : Հաստատէ առաջադրութիւնս « որով կուգեմ անոր խորհրդոցը հետեւիլ, եւ ըն- « դունէ իմ պատրաստականութիւնս՝ քու ուրիշ « որդեցոց բարիք ընելու. ասիկայ միայն նշան « պիտի ըլլայ այն երախտագիտութեան որ կընամ « ցուցընել քեզի փոխանակ այնչափ բարեաց որ « ինձի կըշնորհես : »

Այսպիսի կրթութեամբ Ֆրանքլին մեծամեծ օգուտներ քաղեց ինքզինքը կատարելագործելու համար : Առաջ որ սակաւապէտ էր՝ ժուժկալ եղաւ. առաջ որ աշխատասէր էր, անխոնջ եղաւ. արդէն բարեսէր էր, արդար ալ եղաւ. արդէն բարակամիտ էր, ողջամիտ ալ եղաւ. խելացի էր, իմաստուն եղաւ : Այլ անկեց ետքը միշտ խորունկ մտածող, միշտ ճշմարտախօս, միշտ խորհրդապան զանուեցաւ. մեկ բանի մը վրայ չառ մտածե-

լեն առաջ՝ ոչ երբեք ձեռք կրգարներ, եւ մէջը ձեռք գարնելէն ետեւ՝ համարձակ առաջ կրտաներ: Մարդկանց բնաւորութիւնը ճանչնայ տրվեցաւ, բայց զանոնք ոչ երբեք խարեց. այն աստիճանի հասաւ որ բարիք կրներ անոնց՝ եւ ջեր բողոյր որ ջարիք ընեն իրեն: Մահուրեն քանի մը տարի առաջ՝ իր սերնդոցը համար այս խրատս գրեց. « Ձեր նախահարց մէկը Աստուծոյ շնորհիւր այս դիւրին ճամբան բռնելով՝ բոլոր կենացը մէջ երջանիկ եղաւ՝ մինչեւ իր հասակին եօրանասուն ու իններորդ տարին: Իրեն գլխուն գալու ձախորդութիւնները աստուածային նախախնամութեան ձեռքն են. բայց թէ որ գան, անցած զացածին վրայ մտածելով՝ ոյժ պիտի առնու աւելի անխոռով սրտիւ համբերելու անոնց: Երկար ա-

տեն վայելած առողջութեանը պատճառ ժուժկաւորիւնը կրճանջնայ. կամաց կամաց ձեռք ձգած հարստութեանն ու հմտութեանը պատճառ՝ ճարտարութիւնն ու խնայութիւնը կրճանջնայ. հայրենակցաց առջեւ ստացած համարմանն ու անոնցմէ ընդունած պատուաւոր պաշտօններուն պատճառ՝ անկեղծութիւնն ու արդարութիւնը գիտե. վերջապէս՝ թէ որ մինչեւ հիմայ ալ իր անփոփոխ եւ ուրախ գուարք բնաւորութեամբը սիրելի է նաեւ երիտասարդաց իր ընկերութիւնը, անոր ալ պատճառ՝ բոլոր այս առաքինութեանց մէկտեղ գալն ու իրարու պակասութիւնը լեցրնելով՝ զինքը գօրացընելն է: »

(Շարայարութիւնն ուրիշ անգամ:)

Գ. Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՌՎՄԷԱԿԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՏԱՆԵԼՈՒ Ի ՃԷՋԱՅԻՐ

Պարոն Պարպիւկե-տիւ-Պոքած ճարտար մատենագիրը, որ աւելի զանազան օրագրաց մէջ դրած պիտանի հատուածներովը ծանօթ է մեզի, այս օրերս տետրակ մը հրատարակեց այսու վերնագրով. « Մուտ Հոռովմեական Հայոց Ի Ճեզայիր: »

Իմաստուն նեղիմակն իր դիտաւորութիւնը՝ մանաւանդ թէ առ Փաղղիոյ տերութիւնն ըրած առաջարկութիւնը հաստատելէն ետեւ, կըջանայ անոր օգտակարութիւնները ցուցնելու ամեն կողմանէ. այնպէս որ մեզի կերեւնայ թէ այս առաջարկութիւնը երէ ի գործ դրուելու ամենայն դիւրութիւններն ունենայ՝ յիշուի Փաղղիացոց սաստիկ մտադրութեանը արժանի է:

Մեր Հայրս առ այժմ այս նիւրոյս վրայ ունեցած կարծիքնիս կը պահենք որ ըստեր էրբոր երէր յօղուածով էտեւէ էտեւ այս գործոյն վերլուծութիւնն ընենք լմընցընենք:

Պարոն Պարպիւկե-տիւ-Պոքած իր գրուածքը կըսկսի ստորագրելով ճեզայիրի դիրքը. անոր հողոյն գովասանքն ընելով կըսէ թէ « Ատեն պիտի գայ որ ասի- « կայ կարօտութեան ժամանակ Փաղղիոյ շտեմարանը « պիտի ըլլայ, ինչպէս որ ատենով Հոռովմայ շտեմարանն էր: » Եւ խօսքը ասով կը վերջացընէ թէ « Երէք « ցեղապետութիւններն ալ այն երկրին մէջ այնպիսի « յաջող հանգամանք ունին որ մեծապէս խրախուս- « սական են: » Յետոյ այս հարցմունքս կընէ.

« Ուրեմն ինչէն է որ ճեզայիրը այսչափ դիւրութեան է. յաջողութեան պատճառներ ունենային

PROJET

DE LA COLONISATION DE L'ALGERIE PAR DES ARMÉNIENS CATHOLIQUES.

M. Barbié du Bocage, habile écrivain connu surtout par ses intéressants articles publiés dans divers revues et journaux, vient de faire paraître une brochure intitulée: *De l'Introduction des Arméniens catholiques en Algérie* (1).

Le savant auteur, après avoir établi son projet, ou plutôt la proposition qu'il fait au gouvernement français, en constate les avantages sous tous les rapports; de sorte que nous croyons que ce projet mériterait toute l'attention de la France, s'il obtenait la faveur de l'exécuter.

Quant à nous, Arméniens, nous nous réservons de ne dire notre opinion sur ce projet qu'après avoir donné l'analyse de l'ouvrage dans trois articles consécutifs.

M. Barbié du Bocage commence son travail par une description de la position de l'Algérie; il fait l'éloge de la fertilité du sol, « qui promet d'être, dit-il, dans les mauvaises années de notre patrie, le grenier de la France, « comme elle fut jadis celui de Rome. » Il finit par dire avec raison que « les trois règnes présentent dans ce pays « le concours de circonstances le plus encourageant » Et il se demande:

« D'où vient donc que douée de si grandes causes de « bien-être et de prospérité, au lieu de rapporter à la

¹ Paris, chez Amyot, rue de la Paix, 8.

« Ետրն ալ, Գաղղիոյ շահ բերելու տեղը՝ ծանրաբեռ-
 « նութիւն էղեր է անոր. ինչէն է որ մեզէն դուրս յու-
 « ղարկուած բերքը՝ երկրին պտղաբերել կրցածին նայե-
 « լով՝ դեռ այնքան տկար է : Վասն զի ամէն բանէ
 « առաջ աշխատող ձեռքի կարօտ է : Գետինը կար-
 « ծես բէ կըլնողը որ վարուցան ըլլայ վրան, Եւ սա-
 « կայն գաղղականները հարկադրեալ են անգործ մզե-
 « լու ընդարձակ դաշտեր, շատ անգամ նաեւ իրենց
 « յատուկ տրուած երկիրները, որովհետեւ աշխատող
 « ջուհին անոնց տարածութեանը համեմատ : Նոյն
 « կարօտութիւնը կերեւնայ նաեւ ձարտարութեան մեջ.
 « Եւ բեպետ բանի մը գործարաններ տրուած են ասոր
 « անոր, բայց գործաւոր չգտնուելուն պատճառաւ
 « աշխատանքի ձեռք զարնելը կարելի չէ :

« Երէ ձեզայիբն ինչպէս որ պետք է մարդաշատ ու
 « մշակեալ ըլլայ, ոչ միայն մեծ վաճառականութեան
 « դուռ պիտի բանայ Գաղղիոյ՝ ներս բերած ու դուրս
 « յուղարկած բերքերովը, այլ Եւ օգին պիտի անոր որ
 « ուրիշ երկիրներու հետ մրցանքի դնէ իր ձարտա-
 « րութիւնը :

« Երկար ժամանակէ ի վեր շատ մարդիկ ետեւէ են
 « գաղղականութիւններ ընելու, Եւ ոչ երբէք վախճա-
 « նին ինչպէս որ պետք է հասեր են, բեպետ Եւ ձե-
 « գայիբը այնպիսի արտօնութիւն մը ունի որ ուրիշ
 « գաղղականները գորկ են անկեց. վասն զի Միջեր-
 « կրականին եզերքը ըլլալով, գրեթէ մեշտեղը կլինայ
 « այն երկիրներուն՝ որոնց բնակիչները կրնալին ա-
 « նոնցմէ ելել ու հոն փոխադրուիլ : Այս մերձառու-
 « րութեան պատճառաւ էր որ ձեզայիբը առնուելուն
 « պէս՝ Եւրոպայի գրեթէ ամէն ազգերէն շատ մարդիկ
 « հոն բախեցան, այս ինքն Գերմանացիք, Սպանիա-
 « ցիք, Իտալացիք, Մալթացիք Եւ այլն : Ամենքն ալ
 « գաղղականութիւն հաստատելու մտրով էկան, բայց
 « ձեռք զարկած գործողութիւններէն ինչ ակնկալու-
 « րիւն որ ունեին՝ անոր չհասան : Անոնց պաշտպա-
 « նութիւն ընելու ամէն նկարքներն ի գործ դրուեցան,
 « անոնց համար ամէն դիւրութիւններ էղան, Եւ սա-
 « կայն այնչափ աշխատանաց մեծ մասը անօգուտ
 « էղաւ : Այն ստեն մտածուեցաւ որ զինուորական
 « գաղղականութեան ձեռք զարնուի : Անոր ալ կեր-
 « պը ընկերակցական ոճ մը պիտի ըլլար . բայց ան-
 « կեց ալ շահ մը չեղաւ, ընկերակցութիւնները յուժուե-
 « ցան, Եւ այն փորձն ալ առաջիններուն նման անյա-
 « ջող էլաւ :

« Ընդհանրապէս, գաղղականաց մեծ մասին յոյսը
 « պարապ էղելուն պատճառ պետք է սեպել այն սխալ-
 « մտններն որ հոր երկիր մը լաւ չճանցնալէն ու
 « տեղացւոց սովորութիւնները լաւ չզիտնալէն առաջ
 « կուգան . անկեց ի գատ, ոմանք որ մտքերնին դրած
 « էին բէ գրեթէ առանց աշխատանքի զանձ պիտի
 « ղիգեն, շուտ մը լրան վնասեցան ու յարատեւութիւն
 « ջուհեցան . դարձեալ Եւ ոմանք՝ կլիմայի փոփո-
 « խութեանը պատճառաւ զանազան հիւանդութեանց
 « հանդիպեցան . վերջապէս ոմանք ալ ստեն ստեն
 « մեծամեծ արգելքներ ունեցան այնպիսի կառավա-
 « րութեան մը կողմանէ որ դեռ անտեղեակ էր Եր-
 « կրին : Բայց երկու պատճառ կայ անյաջողութեան

« France, l'Algérie lui soit onéreuse? d'où vient que son
 « exportation soit encore si faible, comparativement à ce
 « qu'elle pourrait produire? C'est qu'il lui faut des bras,
 « des bras à tout prix! Le sol semble demander qu'on
 « l'ensemence, et cependant les colons sont forcés de
 « laisser incultes des plaines d'une grande étendue et sou-
 « vent même leurs propres concessions, faute de bras
 « pour les mettre en rapport. Le même besoin se fait sen-
 « tir pour l'industrie; quoique certaines exploitations
 « aient été concédées, on ne peut, faute d'ouvriers, com-
 « mencer les travaux.

« L'Algérie, suffisamment peuplée et cultivée, doit non-
 « seulement fournir à la France un commerce considé-
 « rable d'importation et d'exportation, mais encore l'ai-
 « der à soutenir son industrie dans sa concurrence avec
 « les autres pays.

« Depuis longtemps on poursuit l'idée de colonisation
 « sans avoir jamais pu atteindre un résultat complète-
 « ment satisfaisant, et l'Algérie jouit cependant d'un pri-
 « vilège que n'a aucune des autres colonies; située sur la
 « Méditerranée, elle se trouve pour ainsi dire au centre
 « des contrées dont les peuples pourraient fournir à l'é-
 « migration. Grâce à ce rapprochement, on y a vu arri-
 « ver, bientôt après la conquête, des membres de presque
 « toutes les nationalités européennes, des Suisses, des
 « Allemands, des Espagnols, des Italiens, des Maltais, etc.
 « Tous venaient dans l'intention de coloniser, mais les
 « exploitations qu'ils ont entreprises sont loin d'avoir
 « complètement répondu à leur attente. On a cherché
 « tous les moyens de les protéger, on a tout fait pour eux,
 « et cependant beaucoup de ces efforts ont été infruc-
 « tueux. On a pensé alors aux colonies militaires; elles
 « devaient se soutenir par un système d'association: mais
 « le même résultat s'en est suivi; les associations se sont
 « rompues, et cet essai a manqué comme les autres.

« En général, si une grande partie des colons n'a pas
 « vu ses espérances se réaliser, il faut en chercher la
 « cause dans les fautes qu'entraînent nécessairement l'é-
 « tude d'un terrain nouveau et l'ignorance des mœurs
 « des peuples indigènes; dans le découragement et le
 « manque de persévérance qui ont succédé chez quel-
 « ques-uns à l'idée de trouver la fortune presque sans
 « travail; dans les maladies que le changement de climat
 « a provoquées chez quelques autres, et enfin dans les
 « entraves trop grandes qu'ils ont rencontrées à certaines
 « époques, de la part d'une administration encore novice.
 « Deux causes d'insuccès sont d'ailleurs communes à tous,
 « le manque de capitaux et le contre-coup qu'ils ont plu

« որ ամենայն գաղթականաց մէջ ալ գտնուեցան .
 « մեկը դրամագլխոյ պակասութիւն, մեկալը՝ Գաղ-
 « դիացոց ըրած փառաստոր յաղթութիւնները, որով
 « ամեն տարի մէյմը մեկդին մէյմը մեկալ դին պա-
 « տերագմ բացուելով, գաղթականաց երկիրները ոտ-
 « նակոխ կըլլային :

« Թերեւս սկիզբէն ի վեր սխալեցան անոնք որ ու-
 « զեցին Գաղղիոյ մայրաքաղաքին օրէնքներովը կա-
 « ռավարել այն գաղթականութիւնները : Գաղթական
 « ըսածդ իր հայրենիքէն կեցէ՛ ստար երկիր կերբայ
 « որ բաղդ մը գտնէ, բայց այն բաղդը գտնելու հա-
 « մար կուգէ մեծ ազատութեամբ մը աշխատիլ . եւ
 « երբ տեսնէ որ կառավարութիւնը խիստ մտէն կը-
 « խառնուի իր ամէն ըրածին՝ սաստիկ կընեղանայ
 « ու շուտով կըճանճրանայ : Կերեւնայ թէ այս ճշմար-
 « տութիւնս առելի լաւ հասկըցուեր է մօտ տարիներս
 « որ քաղաքական տեսչութեան առելի ընդարձակու-
 « րիւն մը տրուեցաւ : Ասով գաղթականը սիրտ կառ-
 « նու կըբաշտէրուի, տեսնելով որ այն զինուորա-
 « կան խստութիւններէն ազատ եւ գրեթէ ինքնա-
 « գուխ է :

« Գաղթականութիւն յուղարկելու համար ընդար-
 « ճակ կերպով եղած զանազան փորձերէն ընդհան-
 « րապէս սպասուած ստուգները ջտեսնուելով, յու-
 « սահատեցան տնտեսագէտներէն ոմանք, անոնք որ
 « մեր գաղթականներուն վրայ մեծամեծ յոյսեր ու-
 « նեին : Կարծեցին թէ ինչ որ կար ընելու՝ ըրին
 « լմնցուցին, անկեց ալ շահ մը ջտեսնելով՝ վրայ
 « բերին թէ ուրեմն ձեզայիբը գաղթականներով շէն-
 « ցընել կարելի բան չէ :

« Մենք կըլուսանք թէ խարուեցան անոնք . այն
 « մեր երկիրները այնչափ հարստութիւն ունին, եւ
 « մանաւանդ այնչափ յոյս կուտան որ հարկաւ կա-
 « թելի պիտի ըլլայ զիրենք շէնցընելը :

« Այս կերպով վնասողները թերեւս չեն քննած թէ
 « արդեօք ինչ տեսակ ժողովուրդ պիտի ըլլայ այն
 « ժողովուրդն որ իրենք անկեց գաղթականներ կա-
 « զէին առնուլ : Մի եւ նոյն երկրին համար գաղթա-
 « կաններ ուզեցին՝ թէ Գերմանիոյ հիւսիսային ցուրտ
 « կողմերէն, թէ իրենց երկիրը սաստիկ սիրող ժո-
 « ղովուրդներէն՝ ինչպէս են Գաղղիացիք, եւ կամ
 « խիստ քիչ գործունեայ ազգերէն՝ ինչպէս Իտալացիք
 « ու Սպանիացիք : Եւ որովհետեւ ասոնց ձեռքովը
 « իրենց նպատակին ջնասան, ուրիշ ժողովուրդ վընա-
 « ռելէն ալ էտ կեցան : Բայց մենք որովհետեւ այս
 « առաւելութիւնս ունինք որ անոնցմէ էտքը եկած ենք,
 « հաստատութեամբ զրած ենք մտքերնիս թէ ասոր ալ
 « ձարը կայ՝ թէ որ մինչեւ հիմա եղած սխալմունք-
 « ներէն զգուշանալով՝ առելի ջանք մը ի գործ դրուի
 « նոր նոր փորձեր ընելու համար :

« Ինչ հնարքներ որ տերութիւնը քաջալերեր կամ
 « ի գործ դրեր է՝ գաղթականներով երկիր շէնցընելու
 « համար, անոնց ամենուն մէջ մեկ հատ մը կայ որ
 « խիստ շատ օգտակար պայմաններ միանգամայն
 « կըբովանդակէ . մանաւանդ թէ մեր կարծեօք՝ այն
 « հնարքն է միայն որ ուրիշներէն առելի յոյս կուտայ
 « յաջողութեան, մանաւանդ երբոր անիկայ սեպուի

« ou moins ressenti des glorieuses expéditions qui, se
 « renouvelant chaque année, portaient la guerre tantôt
 « d'un côté, tantôt d'un autre.

« On a peut-être eu, dès l'origine, le tort de vouloir
 « que la colonie s'organisât au moyen de toutes les lois
 « qui régissent sa métropole. Le colon s'expatrie pour
 « tenter la fortune, mais pour la tenter avec une liberté
 « d'action plus grande, et ce qui le dégoûte le plus et le
 « plus vite, c'est de sentir de trop près l'action du gou-
 « vernement. Cette vérité semble avoir été mieux com-
 « prise dans ces derniers temps, et l'on a donné une plus
 « grande extension à l'administration civile. C'est un
 « grand soulagement pour l'immigrant que heurtait si
 « souvent la discipline militaire et qui se trouve aujour-
 « d'hui plus indépendant.

« Les divers essais de colonisation entrepris sur une
 « vaste échelle n'ayant pas, en somme, donné les résul-
 « tats sur lesquels on comptait, le découragement s'est
 « emparé de quelques-uns des économistes qui s'inté-
 « ressaient le plus vivement à l'avenir de notre colonie.
 « Ils ont cru avoir dit le dernier mot, et ce dernier mot
 « n'ayant pas obtenu de succès, ils en ont conclu que
 « l'Algérie n'était pas colonisable.

« Nous espérons qu'ils se sont trompés; notre posses-
 « sion a trop de richesses et surtout trop d'avenir pour
 « que l'on ne parvienne pas à la peupler.

« Ceux qui se sont ainsi laissé abattre, n'ont peut-être
 « pas assez examiné quelles devaient être les conditions
 « premières à exiger d'un peuple auquel ils voulaient
 « demander des colons. Ils ont cherché ces mêmes colons
 « soit dans le nord de l'Allemagne, sur des latitudes trop
 « froides, soit chez des peuples trop amoureux de leur
 « propre pays, comme en France, soit enfin, parmi des
 « nations trop peu actives, comme les Italiens et les
 « Espagnols. Ces éléments n'ayant pas rempli le but qu'ils
 « se proposaient, ils ont renoncé à en chercher d'autres.
 « Mais nous, qui avons le privilège de venir après eux,
 « nous croyons fermement que tout peut être réparé. si,
 « évitant les fautes qui ont été faites, on veut mettre plus
 « de soins dans de nouveaux essais.

« Parmi tous les moyens de colonisation encouragés
 « ou exécutés par l'administration, il en existe un qui
 « nous a paru réunir un grand nombre de conditions
 « favorables: c'est même, à notre avis, celui qui présente
 « le plus de chances réelles, surtout si l'on s'en sert
 « comme centre, comme point de départ d'une colonisa-
 « tion plus étendue, et cela non-seulement en Algérie,

« աւելի ընդարձակ գաղթականութեան մը կեդրոն .
 « ոչ միայն ձեզայիբի համար է խօսքս , այլ և ամե-
 « նայն կարելի գաղթականութեանց : Եւ այս հնարքն
 « է՝ քանի մը տեսակ կրօնաւորական վանքերէն
 « օգուտ քաղել՝ մշակութեան և գաղթական բերելու .
 « համար :

« Միայն կրօնաւորք են որ անսահման համբերու-
 « րիւն մը ունին , որով ամեն տեսակ վիշտ և զրկանք
 « սիրով կըրաշեն , և ամենայն աշխատութիւն ու
 « վտանց աչքերնին կառնուն : »

Հոս մեջ կըբերէ իբրև օրինակ՝ մէյմը Քրափ քս-
 « ւած կրօնին ճգնաւորներուն Սրաւելի քսւած դաշտին
 « մէջ հաստատուիլը 1842ին , երկրորդ Լա-Մանա գե-
 « տոյն քովի մենաստանը Գաղղիական Կույսնային մէջ
 « (Ամերիկա) , և երրորդ՝ Փարակուայի մէջ Յիսուսեան
 « կրօնաւորաց հաստատած վանքերը , և յետոյ կըսէ .

« Այս երէք օրինակները անշուշտ արժանի են
 « մտադրութեան , վասն զի կըցուցընեն բէ կրօնաւո-
 « րական կարգաց ձեռքովը գաղթական բերելուն կեր-
 « սը ճրն է . և մենք այնպէս կարծենք որ երէ այս
 « բանիս գործադրութիւնը այնպիսի ժողովրդեան մը
 « յանձնուի որ բաւական բարեպաշտ ըլլալով՝ դիւրաւ
 « հաւարուի իր մէջէն ընտրուած միաբանութիւններու
 « քով , շատ աւելի օգուտներ կըքաղուին ասկեց քան բէ
 « մինչեւ հիմա եղած հնարքներէն :

« Բանը կըմնայ ուրեմն այնպիսի ժողովուրդ մը
 « գտնելու որ այս կարեւոր պայմանն ունենայ : Երէ
 « այս ժողովուրդը գտնուի , և երէ ոչ միայն ձեզայիբի
 « կլիմային նման կլիմայի մը վարժած ըլլայ , այլ և
 « բնական յօժարութիւն մը ունենայ վաճառականու-
 « րեան ու երկրագործութեան , և երէ՝ անկեց ի գատ՝
 « ուզէ ջուզէ ստիպուած ըլլայ իր երկրէն դուրս ելլե-
 « լու , Գաղղիոյ ճշմարիտ օգուտը կը պահանջէ որ
 « աշխատի գայն ժողովուրդը իր Ափրիկէի մէջ ունե-
 « ցած երկիրները բերելու :

« Ապա ուրեմն , նորէն ըսենք , հարկաւոր է որ
 « Ա. Որչափ որ կարելի է յարմար ըլլայ կլիման գաղ-
 « րականներուն .

« Բ. Գաղթականներն ըլլան կրօնասէր , ճարտար և
 « երկրագործ ժողովուրդ .

« Գ. Ստիպուած ըլլան զօրաւոր կերպով մը՝ իրենց
 « երկրէն դուրս ելլելու :

« Արդ՝ մենք բոլոր այս կարեւոր պայմաններն ալ
 « կըգտնենք Հայ ժողովրդեան վրայ , որուն հայրենիքը
 « այսօրուան օրս բաժնուած է ի մէջ Ռուսաց , Օսմա-
 « նեանց և Պարսից :

« 7 Հայոց կրօնը , բնաւորութիւնը և պատմութիւնը
 « վերջին յատիճանի մտադրութեան արժանի կընեն
 « զիրենք : Թեպէտ և անդադար նեղութիւն քաշեր են
 « իրենց դրացիներէն , սակայն միշտ մնացեր են հան-
 « դարտ , աշխատասէր և խաղաղասէր : Իրենց ջոքս
 « դին եղած սոսկավիթխար տերութիւնները քանի որ
 « պատերազմ կըբանան իրարու դեմ , Հայոց երկիրը
 « ոտնակոխ կըլլայ , քաղաքները կայրին կըմըրկին ,
 « և շատ անգամ իրենք ալ գերի կըվարուին : Հայաս-
 « տանի դիրքը այսօրուան օրս հաստատուն չէ : Սահ-
 « մանները որոշ չեն , և իր հին ստեղծի քաղաքորու-

« mais dans toutes les colonies possibles. Il consiste dans
 « le parti qu'on pourrait tirer de certains ordres monas-
 « tiques pour les travaux de la culture et de la colonisa-
 « tion .

« Les moines seuls sont doués de cette patience sans
 « bornes qui permet de supporter les peines et les mé-
 « comptes, les fatigues et les dangers de tous genres . »

Après avoir cité l'exemple de l'ordre de la Trappe, éta-
 bli dans la plaine de Staouéli, en 1842, ainsi que celui de
 l'établissement de la rivière la Mana à la Guyane fran-
 çaise, ensuite celui des établissements du Paraguay dus
 à des missionnaires de l'ordre de Jésus, il dit :

« Ces trois exemples sont certes assez remarquables
 « pour fixer l'attention sur le mode de colonisation par
 « les ordres monastiques, et nous pensons que l'applica-
 « tion de ce principe, confiée à une population assez re-
 « ligieuse pour venir se grouper autour de congrégations
 « dont les membres auraient été pris dans son sein, con-
 « duirait à des résultats plus satisfaisants que ceux obte-
 « nus jusqu'ici .

« La question est donc ramenée à trouver un peuple
 « qui satisfasse à cette importante condition. Si ce peuple
 « existe et s'il joint à l'habitude d'un climat analogue à
 « celui de l'Algérie une propension naturelle vers le com-
 « merce et l'agriculture, si, en outre, il est poussé à l'é-
 « migration par une force irrésistible, l'intérêt bien en-
 « tendu de la France sera de chercher à l'attirer dans ses
 « possessions africaines .

« Ainsi, et pour résumer, il faut :

« 1° Que le climat ait sur les colons le moins d'action
 « possible ;

« 2° Qu'ils fassent partie d'un peuple religieux, indus-
 « trieux et agriculteur ;

« 3° Qu'ils soient forcés, par une raison puissante, de
 « quitter leur pays .

« Or, nous trouvons ces conditions importantes réunies
 « dans le *peuple arménien*, dont le territoire est aujour-
 « d'hui partagé entre la Russie, la Turquie et la Perse .

« La religion, le caractère et l'histoire des Arméniens
 « les rendent intéressants au plus haut degré. Sans cesse
 « écrasés par leurs voisins, ils sont cependant restés tran-
 « quilles et laborieux, ne demandant que la paix. A cha-
 « que guerre que se font les colosses qui les entourent,
 « ils voient leur pays ravagé, leurs villes livrées aux
 « flammes, et souvent sont eux-mêmes emmenés en es-
 « clavage. L'Arménie n'a plus aujourd'hui de position
 « fixe, ses limites ne sont plus déterminées, c'est à peine
 « si son nom reste à quelques-unes des provinces qui for-
 « maient l'ancien royaume .

« քեան բանի մը գաւառներուն վրայ հազիւ քէ մնա-
« ցեր է իր անունը :

« Միայն միութիւնը կրնար զՀայերը զօրացնել՝
« զիրենք ընկճողներուն դէմ : Բոլոր ժողովուրդը
« ատեն ատեն մեկ մարդու մը կամօրը միայն շարժե-
« լով՝ կրնար պատկառելի ընել ինքզինքը, և հիմա-
« կուան ժողովրդոց աչքին առջեւ մեկ ազգութիւն
« մը կանգնէր որ գրեթէ աշխարհիս հնութեանը հա-
« ւասար հնութիւն մը ունի : Բայց ներքին բաժան-
« մունքն ու կրօնական երկպառակութիւնները այն-
« պէս տկարացուցեր են զինքն որ ինչ և իցէ բշտամույ
« դէմ դիմանալու կարողութիւն չէ մնացած վրան :
« Օտար ազգերը ոչ միայն իրենք իրենցմէ կը յար-
« ճըկէին Հայաստան, այլ և շատ անգամ իրենց բա-
« դարական պատերազմներուն ատենը՝ մեջերին
« Էղած կուսակցութեանց մէկը կամ մեկայլը զանոնք
« ներս կը հրահարէր : Կրօնական պատերազմներուն
« պէս կատաղի պատերազմ չկայ ժողովրդոց մէջ,
« անոնց պէս այ անգուր պատերազմ չկայ հասարակ
« քաղաքացոց մէջ . այնպիսի ժամանակ կարծես քէ
« մարդկութեան և կարեկցութեան ամեն տեսակ սաս-
« տիկ զգացմունքներն ալ կը ցնղին կը ցրուին, և մար-
« դուս միտքը անբերելոյ բաներու Էտեւէն իյնալով՝
« իրաւացի և օրինաւոր բաներ կերեւցնէ իրեն այն
« անգրութիւններն ու ատերմունքներն որ ուրիշ ատեն
« վար կը զարնէր : Հայոց ներքին պատերազմները
« դադար չունեցան, և իրենց հիմակուան վիճակին
« պատճառն ալ ան է : Այնչափ տառապանքներ բա-
« շէնք Էտեւ հոգնած դադրած, մեջերեւն շատը իրենց
« հայրենիքեն Էլան, և մինչեւ հիմա ամեն օր Էղելով՝
« բոլոր աշխարհս կերբան կը ցրուին :

« Գանր ապացոյցներով հասկըցնելու քէ Հայ ազ-
« գը ինչպէս որ պետք է ունի այն երեք պայման-
« ներն ալ որ մենք ամենահարկաւոր կը կարծենք ձե-
« գայիրը շէնցնելու հրահարուած սր և իցէ ժողո-
« վըրդոց համար : »

Մեր ընդերցողները երէ քիչ մը ուզեն մտածել այն
երեք պայմաններէն առաջնուն, և մանաւանդ եր-
րորդին վրայ, մեկէն կիմանան քէ անոնք սրբափ կը-
պակսին մեր ազգին, ուստի և կրնան հասկընալ քէ
իմաստուն մտտեւազրին դիտաւորութիւնը սրբափ
դժուարաւ պիտի կատարուի : Բայց սպասէր մինչեւ
որ իր խօսքերն ու ապացոյցները ամբողջ դնեն ամ-
սագրոյս մէջ :

(Շարայարութիւնը յաջորդ բնայն մէջ :)

« L'unité seule eût pu fournir aux Arméniens le moyen
« de résister à leurs oppresseurs. Le peuple entier, agis-
« sant à de certaines époques par l'impulsion d'une seule
« volonté, se serait rendu respectable et présenterait peut-
« être aux générations actuelles le spectacle d'une natio-
« nalité dont l'origine remonterait aux premiers âges du
« monde. Mais les divisions intérieures et les dissidences
« religieuses les ont rendus incapables d'opposer à un
« ennemi quelconque une résistance soutenue. Non-seu-
« lement l'étranger envahissait leur territoire, de son
« propre mouvement, mais souvent, à l'époque de leurs
« guerres civiles, il y venait, appelé par l'un des partis.
« Les guerres de religion sont les plus acharnées de
« peuple à peuple et les plus cruelles de citoyen à citoyen;
« tous les sentiments forts et violents de l'humanité
« s'exhalent, pour ainsi dire, dans ces moments; et la
« propension de l'esprit vers les choses immatérielles lui
« fait accepter comme justes et légitimes des actes de
« cruauté et de dévastation qu'il réprouverait en toute
« autre circonstance. Les guerres intestines des Armé-
« niens ont été incessantes, et c'est là qu'il faut chercher
« la cause de leur état actuel. Las de tant de maux, un
« grand nombre d'entre eux ont quitté et quittent encore
« tous les jours leur patrie pour se disperser dans le monde
« entier.

« Nous allons maintenant prouver que le peuple ar-
« ménien satisfait bien aux trois conditions que nous re-
« gardons comme indispensables pour tous les peuples
« qu'on voudrait appeler à ce grand concours de la colo-
« nisation algérienne. »

Nos lecteurs n'auraient qu'à réfléchir sur la première
et surtout sur la troisième de ces conditions pour s'aper-
cevoir combien elles manquent à la nation arménienne,
par conséquent, combien l'intention du savant auteur est
difficile à exécuter. Mais attendons pour en parler, que
ses preuves et ses conclusions soient citées d'abord dans
notre *Revue*.

(La suite au prochain numéro.)

ՏԱՐՍՈՆ ԿԵԼԻԿԵՅԻՈՅ

TARSE EN CILICIE.

Երբոր Հայր Ռուբենի առաջնորդութեամբ Տօրոս
բռնն ու Կիլիկիոյ դաշտերը հասան, Տարսոնն ալ ու-
րիշ ծովեզերեայ քաղաքաց պէս Բիւզանդիոյ Յունաց
մեռն էր, և իրենց կուսակալներն ու պատրիկները
կը կառավարէին Փոքր Ասիան : Այն ատենները Տար-

Lorsque les Arméniens, conduits par Roupène, arri-
vèrent dans le Taurus et dans les plaines de la Cilicie,
Tarse, ainsi que les autres villes du littoral, appartenait
aux Grecs de Byzance qui faisaient administrer les pro-
vinces de l'Asie-Mineure par des gouverneurs et des pa-

սոն նշանաւոր քաղաք մը չէր, վասն զի պատերազմներու եւ խռովութեանց պատճառաւ գրեթէ բոլորովին կործանած էր : Հոս իմ միտքս Տարսոնի գլխին անցած ամեն բաները մեջ բերել չէ, եւ ոչ անոր պատմութեան ամեն պարագաները լիշատակել. կուզեմ միայն հասկըցնել թէ ինչ վիճակի մէջ էր Հայոց ժամանակը, եւ ինչ էրեւելի շէնքեր ունէր. յետոյ այժմու վիճակը պիտի ստորագրեմ որ Լուսինեան բազաւորաց ատենը Հայոց ձեռքէն Յամանեանց անցաւ :

Հայր Կիլիկիոյ մէջ իրենց բնակութիւնը հաստատած ժամանակին հասկըցէր էին թէ Տարսոն Կիլիկիոյ մէջտեղութեանը իյնալով՝ արժանի էր նորոգուելու. եւ պարզապարտ ըլլալու. ուստի իրենց բազաւորները Տարսոնի մէջ կանգնեցին պալատներ, եկեղեցիներ, վանքեր եւ ուրիշ շէնքեր : Ժամանեանց ձեռքը անցնելէն ետեւ՝ այն քաղաքին տեսքը բոլորովին փոխուած է. եւ սակայն մինչեւ նիմա մէջը բանի մը նին շէնքեր ու արձանագրութիւններ կան՝ Հայոց ժամանակէն մնացած, թեպէտ եւ ուսիւնեան բարեպաշտ բազաւորներէն կանգնուած եկեղեցիներուն շատը նիմա կործանած է կամ ուրիշ բանի գործածուած են :

Լեւոն Բ բազաւորին ատենը Տարսոն բոլոր տերութեան երկրորդ քաղաքն ըլլալով, հռովմեական կայսերութիւնը վերջացնող ասպատակութիւններով աղօտացած պայծառութիւնը նորէն ձեռք ձգեց :

Վիլլարանտ անունով Օլտեմպուրի կանոնիկոսը որ երուսաղեմ ուխտի գնացեր էր ՓՊ դարուն մէջ, եւ Տարսոն չ'ալ հանդիպեցաւ. Լեւոն Բ բազաւորին ժամանակը, եկեղեցի մը կը լիլշէ շատ հարուստ, բայց այն եկեղեցին մանմետակաւանց ձեռքը անցնելէն ետեւ քանդուեցաւ, ու տեղը մզկիթ մը շինուեցաւ. Վիլլարանտ այս տեղեկութիւններս կուտայ այն ժամանակի Տարսոնին վրայ (1) .

« Մսիսէն (2) Տարսոն եկանք. այսպէս Տարսոնն է որ « Պօղոս առարեալը հոն ծնած է հերանոսաց ժամանակը. մէջը բազաւորական պաշտ մը կայ : Առաքելոյն հոն ծնած ըլլալուն համար է որ Տէրն մեր Պօղոսին անունը Սօղոս Տարսոնացի բեր է (3) : Ասիկայ բազմամարդ քաղաք մըն է, նին ու կիսուէր պարզապով պատած. բայց լեռան վրայի բերդը ամուր « ու հաստակաւոր շէնք է : Այս բերդին մէջ բանտ « դրուած ու նահատակուած է սուրբն Թեոդորոս. եւ « ներսի կողմը իր անունովը կանգնուած եկեղեցի մը « կայ. քաղաքին մէջտեղն է մայր եկեղեցին՝ նուիրեալ « յանուն սրբոյն Պետրոսի եւ սրբուհոյն Սովիայ (4), « դրսէն բոլորովին մարմարիտով պատած է, մէջը « շատ ծանրագին զարդեր կան, եւ խորանին վրայ « սուրբ Աստուածածնի պատկեր մը կայ որ կարծես թէ « հրեշտակաց ձեռքովը շինուած է : Երկրին բնակիչ-

trices. Tarse était alors une ville peu importante, que les guerres et les révolutions avaient presque entièrement ruinée. Il n'entre pas dans mon sujet de rappeler ici toutes les péripéties de l'histoire de Tarse, de retracer les diverses phases des événements qui s'y accomplirent; je parlerai seulement de cette ville à l'époque arménienne, des monuments qui la décoraient, et puis je serai connaître son état actuel lorsque, ayant été enlevée aux Arméniens, sous les rois Lusignans, elle passa aux mains des Turks Ottomans, qui la possèdent encore aujourd'hui.

En s'établissant dans la Cilicie, les Arméniens avaient reconnu que Tarse devait être une ville qui, par sa position au centre de la Cilicie, méritait d'être restaurée et entourée de fortes murailles; aussi les Thakavors élevèrent-ils à Tarse des palais, des églises, des monastères et autres édifices. Cette ville, dont la physionomie est entièrement modifiée depuis la conquête musulmane, possède cependant encore quelques monuments et des inscriptions de l'époque arménienne; toutefois la plupart des églises qui avaient été élevées par la piété des rois roupéniens ont été ou détruites ou appropriées à d'autres destinations.

Sous le roi Léon II, Tarse, la seconde ville du royaume d'Arménie, avait recouvré sa splendeur effacée par les invasions qui mirent fin à l'empire romain.

Un voyageur du XIIIe siècle, Willebrand, chanoine d'Oldembourg et pèlerin de Jérusalem, qui visita Tarse sous Léon II, mentionne une église qui renfermait de grandes richesses, mais qui, depuis la conquête musulmane, a presque entièrement disparu pour faire place à une mosquée. Voici les détails que donne, sur la Tarse du XIIIe siècle, Willebrand d'Oldembourg (1) :

« De Manistere (2) nous vîmes à Tursolt; c'est la ville « de Tarsis où naquit saint Paul au temps des gentils; « on y voit un palais. C'est à cause du lieu de sa naissance « que le Seigneur désigne Paul sous le nom de Saül de « Tarse (3). Cette ville renferme beaucoup d'habitants; « elle est entourée d'une muraille fort ancienne et en « mauvais état; mais son château, qui la domine, est très- « fort et solidement construit. C'est dans ce château que « saint Théodore fut pris et endura le martyre. On voit « dans l'intérieur une église élevée à sa mémoire; au centre de la ville est l'église principale, placée sous le vocable de Saint-Pierre et Sainte-Sophie (4); elle est entièrement revêtue de marbre, renferme de précieux ornements et conserve dans son sanctuaire une statue de Notre-Dame qui semble avoir été faite par la main des anges. Les habitants du pays ont pour elle la plus grande vénération. Beaucoup de gens racontent que

(1) Լեւոնի Ալլատիոսի Խառն բանք, էջ 156—7 :

(2) Ի հնումն Մոպսուեստիա, այժմ Մօխա ի վերայ ձիհան գետոյ (Պիւռամոս) :

(3) Գործք Առաք. Գլ. Թ, համ. 11 :

(4) Որ եւ Իմաստութիւն աստուածային :

(1) In Leonis Allatii Summixta, p. 136-7.

(2) Anciennement Mopsueste, aujourd'hui Missis sur le Djhan-tschai (Pyrame).

(3) Actes des Apôtres, ch. IX, vers. 11.

(4) C'est-à-dire la Sagesse divine.

« Երբ շատ մեծ շերմեռանդութիւն ունին ասոր : Շատ
 « մարդիկ կը պատմեն քէ այս պատկերը առատապէս
 « արտասուք կը բափէ, Եւ այն՝ բազմութեան առջեւ,
 « Երբոր մեծամեծ փորձանքներ պիտի գան Երկրին
 « գլուխը : Կըսեն քէ Թեոփիլոսի դարձին պատճառ.
 « այս պատկերս Էղած է : Այն պատմութիւնը հարկ
 « չէ որ պատմեմ, արդէն ամեն մարդ գիտէ : Եկեղե-
 « ցոյն դրսի անկիւններէն մեկուն բով էւ դռներէն
 « դուրս՝ բարուած է Մահմետի քոյրը, Եւ գերեզմանը
 « մեծ ուխտատէղի է Սարակինոսաց : Այս Եկեղեցոյս
 « մէջ օծուեցաւ վեհափառ բագասորը՝ Մոզուստիոյ
 « Կոնրադոս Եպիսկոպոսին ձեռքովը : »

Վիլլարանտին հոս յիշատակած ամեն շենքերուն մեկ-
 նութիւններ տալու միտք չունիմ . միայն սրբոյն Պե-
 տրոսի Եւ սրբոյն Սոփիայ Եկեղեցոյն վրայ խօսիմ որ
 հիմա չկայ :

Բնակչաց խօսքին հայելով, հաւանական է քէ այս
 շենքերը այն տեղն էին՝ ուր է հիմա Ուլու ճամին, քա-
 դարին մէջտեղը, ինչպէս որ Օլտեմպուրկի կանոնի-
 կոսն ալ կանխարկէ : Իրաւցընէ ալ այն մզկիթին դրսի
 պատերուն վրայ, որ կերեւնայ քէ մզկիթն առաջ շի-
 նուած էն Ռամազան-օղլու անուանով Թիւրքմենին որ-
 դոյն ձեռքովը (1), հայերէն գրէր կան տեղ տեղ՝
 որ անշուշտ մէյմէկ նշանակներ են՝ Վիլլարանտին
 ստորագրած Եկեղեցին շինող գործաւորներուն հա-
 մար գրուած :

Սրբոյն Պետրոսի Եւ Աստուածային Իմաստութեան
 նուիրեալ Եկեղեցին՝ Տարսուսի Եկեղեցեաց մէջ ամենէն
 հինը չէր . ուրիշ մըն ալ կայ աւելի հին՝ Ռուբէնի Կիլի-
 կիան առնելէն Էտրը կանգնուած, որ այն ալ Հայոց
 ձեռքն է, այս ինքն սուրբ Աստուածածնի Եկեղեցին,
 որ սրբոյն Պօղոսի ալ նուիրուած է, վասն զի ոմանք
 ասիկայ կը շփոթեն ուրիշ շենքի մը հետ որ հոս պիտի
 յիշենք :

Ըստ [հայկական աւանդից՝ Աստուածամօր Եկեղեցին
 կանգնած պիտի ըլլայ ինքն իսկ Պօղոս առաքեալը իր
 դարձէն Էտես, դէպ ի Տարսուս ըրած Երկու ճանապար-
 հորդութեան ժամանակը (2) : Պօղոս Ղուկաս ճանապար-
 հորդը (5) այն Եկեղեցին տեսած ըլլալով՝ կըսէ քէ բա-
 շական գեղեցիկ էր, Եւ մէջը մարմարիոն քար մը կար
 որ ըստ Հայոց աւանդութեանը անոր վրայ նստած էն
 Էդէր առաքեալը՝ Երբոր Քրիստոս Տերն մեր ոտքեր-
 նին լուաց : Մարտոնայ Քիներ (4) մտաղիբ ճանա-
 պարհորդը, որ Պօղոս Ղուկասին ջափ դիւրահաւան
 չէ, այն Եկեղեցոյն շինութեանը վրայ Էղած աւան-
 դութիւնը յիշելէն Էտես կըսէ քէ այս շենքին մեկ բանի
 մասանցը վրայ իր ննուրեան անժխտելի նշանները կե-
 րեւնան . այս ալ կաւելցընէ քէ չորս բոլորն Էղած գե-

« cette image verse d'abondantes larmes, et ceci devant
 « tout le monde, quand quelques grands malheurs me-
 « nacent le pays. C'est cette image, dit-on, qui fut cause
 « de la conversion de Théophile. On comprendra que je
 « passe sur cette histoire, qui est déjà connue. Dans un
 « des angles extérieurs de l'église et en dehors des
 « portes fut inhumée la sœur de Mahomet, dont le tom-
 « beau est en grande vénération chez les Sarrazins. C'est
 « dans cette église que fut sacré le sire roi, de la main de
 « Conrad, évêque de Mayence. »

Je ne chercherai pas à donner des explications sur tous
 les monuments dont Willebrand vient de nous entretenir;
 je parlerai seulement de l'église de Saint-Pierre et de
 Sainte-Sophie qui n'existe plus aujourd'hui.

Il est vraisemblable, ainsi que le disent les habitants,
 que cet édifice se trouvait là où s'élève aujourd'hui
 l'Oulou-Djami, qui occupe le centre de la ville, emplace-
 ment indiqué par le chanoine d'Oldembourg. Et en effet,
 cette mosquée présente sur quelques parties de ses murs
 extérieurs qui semblent être d'une époque antérieure
 à sa construction par le fils du Turkman Ramadan-
 Oglou (1), des lettres arméniennes qui devaient être au-
 tant de numéros de repère pour les ouvriers chargés
 d'édifier l'église décrite par Willebrand.

L'édifice consacré à Saint Pierre et à la Sagesse divine
 n'était pas la plus ancienne église chrétienne de Tarse ; il
 en existe une autre d'une époque antérieure, construite
 après la conquête de la Cilicie, par Roupène, et dont les
 Arméniens sont encore en possession : c'est l'église Notre-
 Dame ou de la Vierge, qui est aussi placée sous le vocable
 de Saint-Paul, parce qu'on la confond avec un édifice dont
 il sera bientôt question.

Si l'on en croit les légendes arméniennes, l'église de la
 Vierge aurait été bâtie par saint Paul lui-même, après
 sa conversion et pendant les deux voyages qu'il fit à
 Tarse (2). Paul Lucas (3), qui visita cette église, dit qu'elle
 était passablement belle et qu'on y voyait une pierre de
 marbre que les Arméniens assuraient être celle sur la-
 quelle les apôtres étaient assis lorsque Jésus-Christ leur
 lava les pieds. Macdonald-Kinneir (4), voyageur conscien-
 cieux et beaucoup moins crédule que Paul Lucas, après
 avoir rapporté la légende qui a trait à la construction de
 l'église dont il s'agit, dit que dans quelques-unes de ses
 parties, cet édifice porte des marques irrécusables de son
 antiquité, et il ajoute que dans le cimetièrre qui l'entoure,
 se trouve un arbre qui, assure-t-on, aurait été planté par
 l'apôtre saint Paul lui-même.

(1) Ռամազան-օղլուին վրայ կը խօսի Պերրրանտոն տրւա
 Պրոքիէր, ի պատմութեան Ուղեւորութեան խորոյ յայնկոյս ծո-
 վու լամի 1432 (Մաս-Լաթրի, Պատմ. Կիպր. Հաս. Բ, էջ 9) :

(2) Պարձը Առաք. Գլ. Թ, 50. Գլ. ԺԱ, 25. Գլ. ԺԵ, 41 :

(3) Ուղեւորութիւն ի Փարրն Ասիա, հատ. Բ, էջ 351 :

(4) Ուղեւորութիւն ի Փարրն Ասիա, հատ. Ա, էջ 200 :

(1) Bertrand de la Brocquière parle d'El-Ramadan-Oglou dans
 la relation de son Voyage d'outre-mer en 1432 (Mas-Latrie, Hist. de
 Chypre, Docum. T. II, p. 9).

(2) Actes des Apôtres, chap. IX, v. 30, ch. XI, v. 25, ch. XV, v. 41.

(3) Voyage en Asie-Mineure, t. II, p. 351.

(4) Voyage en Asie-Mineure, t. I, p. 200.

բեզմաննոցին մէջ ծառ մը կայ որ նոյն իսկ սրբոյն Պօղոսի տնկածն է կըսեն :

Զարմանք չէ որ այսպիսի աւանդութիւններ գտնուին ու հաւատալի ալ ըլլան այն բաղադրին մէջ՝ ուր որ սուրբն Պօղոս ծներ է, Էս ինքը անոր պաշտպանն է, Էս Տարսոնի քրիստոնէայ բնակիչները շնորհման հոգիքեամբ մը նային այն բարերուն ու ծառերուն վրայ որ հագար ուր հարիւր տարի առաջ պատահած բաներուն մէյմէկ վկաներ են ըստ նոյն աւանդութեանց :

Պօղոս Ղուկասին յիշատակած քարը հին տապանաբար մըն է՝ 984 բուսակնով, որ 1556ին կը պատասխանէ : Իսկ ծառ սրբոյն Պօղոսի ըսուածը եղջերենի մըն է՝ այնչափ հաստ որ երկու հոգի հազիւ կրնան գրկել, Էս կոճը այնպէս փորուած է որ մէջը մէկ մարդ մը դիւրաս կրնայ բնակիլ : Այս առերեսոյք հնուրեանը ջնայելով, բուսագետները քննէր տեսէր են որ այն ծառը հարիւր յիսուն տարեկանէն աւելի հին պիտի չըլլայ :

Սկսիմ հիմա Տարսոնի Հայոց ուխտատեղիները ստորագրել :

Աստուածամօր Եկեղեցին գուգանեազիծ հետով է, Էտեւի կողմը կիսաբոյր . Երկու դին մէյմէկ դուռ միայն ունի կողմնական, վասն զի գլխաւոր դուռը պատ հիւսած է :

Կամարակապին ներսի պատերը զարդարուած են կապոյտ ու մերմալ սպիկած աղիւսներով : Բեմին վրայ Եկեղեցոյն ծածրին վար շայլամի հաւկիրներ կախուած են մետաքսէ ջուաններով, ինչպէս որ կայ այս սովորութիւնը Արեւելք տեսած մզկիթներու մէջ :

Դասին մէջ շատ մը պատկերներ կան Աստուածածնի, սրբոյն Պետրոսի Էս սրբոյն Պօղոսի : Դրսի պատերին մեկուն վրայ արձանագիր մը կայ բաղադրին պարսպին հանած, գոր Հերում Ա բագաւորը նորոգել տուէր է : Եկեղեցոյն Էտեւը Էս ծածրին բարձրութեամբ Էրկու հատ վահանաձէ խորշեր փորուած են՝ սկիզբէն ի վեր, ինչպէս որ կերեւնայ, Էս անով կիմացուի թէ Եկեղեցին խաչակրաց ատենէն Էս կամ Հայոց տերութեան ժամանակէն շինուած է :

Շատ մը տապանագրեր կան որ պատմական տեղեկութիւններ կրնան տալ, Էս ագուցուած են շէնքին պատերուն վրայ : Առաջինը Էրկայնաձէ տապանաբար մըն է որ Եկեղեցոյն ներսի պատին վրայ է՝ կանանց վերնատանը մօտ (1) :

✠ ՍՈՒՐԲ ՍՏԵՓՈՆՈՍ :

ԿԱՆԳԵՆՅԱՒ ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ

Ի ԹՎ. Հ. 2ԺԱ. (2)

Ի ԲԱՐԵՒԱՒՍ ՀՈԳՈՅՆ ՏԷՐ ՍՏԵՓՈՆՈՍԻ

ՈՐ ՓՈԹԵՅԱՒ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՏ ԱՅՍ ԿԵԱՆՍ. ԱՄԷՆ :

Ուրիշ ոտանաւոր արձանագրութիւն մըն ալ կայ՝ Էրկայնաձէ տապանագրի մը չորս դին գրուած, որ Եկեղեցոյն դրանը վրայ ագուցուած է (5) : Բակին մէջտեղը ծաղկազարդ խաչ մը Էս ժապաւինեալ վահան մըկայ :

(1) Վիկտորի Լանկլուս, Հաւարումն Արձանագրաց Կիլիկիոյ, էջ 27, Թ. 59 :

(2) Քրիստոսի Թուակ. 1265 :

(5) Հաւար. Արձանագր. էջ 29, Թ. 65 :

Il n'est pas étonnant que dans une ville où naquit saint Paul et dont il est le patron, de semblables légendes aient cours et s'accréditent; et que la population chrétienne de Tarsous, considère avec un respect religieux des objets, pierres ou arbres, que la tradition leur signale comme les témoins de faits accomplis il y a plus de dix-huit siècles.

La pierre que mentionne P. Lucas est une tombe ancienne qui porte la date de 984, répondant à l'année 1536. Quant à l'arbre dit de Saint-Paul, c'est un caroubier d'une circonférence telle, que deux hommes peuvent à peine l'étreindre et dont le tronc est creusé de telle sorte qu'un homme pourrait aisément s'y loger. Malgré cette apparence de vieillesse, des botanistes, après examen, ont déclaré que cet arbre ne devait pas avoir plus de cent cinquante ans.

Je passe maintenant à la description des monuments fréquentés par les Arméniens de Tarse.

L'église de la Vierge a la forme d'un parallélogramme; elle se termine en hémicycle; deux portes latérales sont les seules accès du monument, la porte principale ayant été murée.

Les murs intérieurs de la nef sont ornés de carreaux blancs et bleus émaillés. Des œufs d'autruche sont suspendus dans le sanctuaire par des cordons de soie fixés dans la toiture, ainsi que cela se pratique dans les mosquées que j'ai eu l'occasion de voir en Orient.

Plusieurs tableaux représentant la Vierge, saint Pierre et saint Paul, se voient dans le chœur. Sur l'un des murs extérieurs se lit une inscription enlevée aux fortifications de la ville, que le roi Héthoum Ier fit restaurer. Derrière l'église et à la hauteur de la toiture sont sculptés deux écussons qui paraissent avoir, avec cet édifice, une origine commune et démontrent que le monument remonte à l'époque des croisades ou au temps de la domination arménienne.

Plusieurs inscriptions tumulaires, qui rappellent des faits historiques sont encastées dans les murs de l'édifice. La première est une pierre tombale oblongue que l'on voit dans la paroi intérieure de l'église près la tribune des femmes (1).

+ SAINT ETIENNE.

CETTE SAINTE CROIX ROYALE

A ÉTÉ ÉLEVÉE DANS L'ANNÉE ARMÉNIENNE 711 (2), INTERCESSEUR DE L'ÂME DE DOM ÉTIENNE QUI EST MORT EN JÉSUS-CHRIST APRÈS CETTE VIE. AMEN !

Une autre inscription en vers rimés, faisant le tour d'une pierre tombale oblongue, est encastée au-dessus de la porte d'entrée de l'église (3). On voit au centre de la pierre une croix fleurie et un écu bandé.

(1) Recueil des inscriptions de la Cilicie, par Victor Langlois, p. 27, n° 59.

(2) 1263 de J.-C.

(3) Mon Recueil d'inscriptions, p. 29, n° 63.

+ ՈՐ ՎԱՍՆ ԱՆՁԱՓ ՍԻՐՈՅ ՔՈՅԻՆ
ԲԱՆԳ Ի ԿՈՒՍԷ ԱՌԵՐ ՄԱՐՄԻՆ,
ԱՂԱՁԱՆԱԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ
ԹՈՂ ԸՁՅԱՆՅԱՆՍԸՆ ՉԱԼԵՔՍԻՆ,
ՈՐ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՒ Ի ՄԵԾ ԹՈՒԻՆ
ԵԱԻԹԸՆ ՀԱՐԻՐ ՎԱԹՍՈՒՆ ՀԸՆԳԻՆ
ՅՈՐԺԱՄ ԳԱՅՅԵՍ ՅԱՇԻԱՐՀ ԿՐԿԻՆ
ՅԱՐՈՅ ԸՁՍԱ ՓԱՌԱԻՔ ԲՈՅԻՆ . ԱՄԷՆ :

Հայոց բուսականին ՉԿԵ թիւը Գրիստոսի 1517 բուռն կը պատասխանէ, որ Օչնի բազառորուքեան ատենը կիյնայ :

Ուրիշ արձանագիր մըն ալ այս է՝ տասնըվեց տող ոտանաւոր, սեւ մարմարիոն բարի մը վրայ փորագրուած, որ ճիմա սեղան է, և ճին ճայկական բերդի մը հանուած է .

* ԿԱՄԱԻՔ ԱՆՄԱՀ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ,
ՈՐ Է ՊԱՏՃԱՌ ՀԱՆՈՒՐՅ ԳՈՅԻՆ,
ՍՈՒՐԲ ԵՒ ՀԸՁԱՐ ԱՐՔԱՅՆ ԱՒՇԻՆ
ՏԵՐԱՄԲ ԹԱԳԻՐ ՀԱՅՈՅ ՉԱՐՄԻՆ,
ԿԱՆԳՆԵԱՅ ՉԱՄՐՈՅՍ ԱՅՍ ԱՀԱԳԻՆ
ՆՈՅՈՒՆՅ ՈՐՔ ԱՍ ԱՊԱՍԱՆԻՆ :
ԸՀՀԻՄՆԱԳԻՐ ԱՅՍ ԱՄՐՈՅԻՆ
ԸԶԹԱԳԱԶԱՐՄԸՆ ԿՈՍԱՆԿԻՆ
ՈՐ ՆԱ ՏԻՐԷ ՄԵԾ ԳԸՂԵԿԻՆ
ՈՐ ԳԵՂԸՆՔԱՐ ԱՆՈՒՆ ԿՈԶԻՆ,
ԱՒԱՐՏԵՑԱԻ ՉԱՆԻԻՔ ՍՈՐԻՆ
ԵԱԻԹՆ ՀԱՐԻՐ ՎԱԹՍՈՒՆ ՈՒԹԻՆ (ՉԿԸ) :
ԱՐԳ ՈՐՔ Ի ՍԱ ԱՊԱՍԱՆԻՆ
ԵՒ ԿԱՄ ՄԱՐՄՆՈՅ ԱԶԱԻՔ ՆԱՅԻՆ,
ՏԱԼ ՓՈՒԱՐԷՆ ՉՏԷՐ ՈՂԱՐՄԻՆ,
ԼԻՆԵԼ ԺԱՌԱՆԳ ԱԳԻՆ ԳՐԱԹՏԻՆ . ԱՄԷՆ :

Այս արձանագիրը կըցուցնէ թէ բերդը՝ որուն անունը չիտար՝ Օչնի բազառորին ատենը կանգնուած ու Լեւոն Ե բազառորին ժամանակը լմընցած է : Չփառցուիր թէ Գեղընքաբ բուսած բերդը նա էր, և թէ այս արձանագիրը կը փոխադրուէր է Տարսուսի Եկեղեցին :

Աստուածամօր Եկեղեցւոյն մէջ բանկազին բաներ շատ կան : Գլխաւորը իւղաներկ պատկեր մըն է՝ արծրէ շրջանակով՝ խորանին վերեւը դրուած, և պատկերն է սուրբ Աստուածածին՝ Յիսուս մանուկը զիրկը, և Երկուրին ալ գլուխը մէյմէկ արծրէ բազ կայ՝ բարձրաբանդակ : Պատկերին Երկու կողմը Երկու հռփնկարուած են, մէկը սուրբն Գրիգոր Լուսաւորից, մէկայը սուրբն Ներսէս : Իսկ պատկերին վարի կողմը, շրջանակին վրայ այս յիշատակարանս գրուած է Երկու տող՝ ուռուցիկ շինած :

ՉԱՐԵԱԹԱՊԱՍ ՍԵՂԱՆՈՅ ՊԱՏԿԵՐՔՍ ԱՐԳԵԱՄԲԲ ԺՈՂՈՎԳԵԱՆ Ի ԳՈՒԹՈՆ ՏԱՐՍՈՆԻ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ . Ի ԹՎԻՆ Ո :

Եկեղեցւոյն մէջ ձեռագիր մը կըցուցնեն, որուն առաջին վերջընէր բերրին վրայի յիշատակարանին նայելով, Ստյ Յովնանէս Եպիսկոպոսը, որ Հեթմոյ որդւոյն Կոստանդին իշխանին որդին էր, գրէր է ՉԿԸ

+ PAR VOTRE AMOUR INFINI,
VERBE DE DIEU INCARNÉ DE LA VIERGE,
PAR L'INTERCESSION DE LA SAINTE VIERGE,
PARDONNEZ LES PÉCHÉS D'ALEXIS,
QUI EST MORT DANS LA GRANDE DATE DE 765;
QUAND VOUS REVIENDREZ
POUR VOTRE SECOND AVÈNEMENT,
RESSUSCITEZ-LE DANS VOTRE GLOIRE ! AMEN !

L'année 765 de l'ère arménienne correspond à l'année 4137, époque à laquelle régnait le thakavor Ochin.

Voici une autre inscription de onze lignes en seize vers rimés, gravés sur une plaque de marbre noir servant aujourd'hui d'autel et provenant d'un ancien château arménien.

+ PAR LA VOLONTÉ DU TOUT-PUISSANT IMMORTEL,
QUI EST LA CAUSE DE TOUT ÊTRE,
LE SAINT ET PUISSANT ROI OCHIN,
PAR LA GRACE DE DIEU, ROI DES ARMÉNIENS,
ÉLEVA CE CHATEAU REDOUTABLE
POUR CEUX QUI S'Y RÉFUGIERONT;
LE FONDATEUR DE CE CHATEAU,
DE LA RACE ROYALE, CONSTANTIN,
LE SEIGNEUR DE LA GRANDE FORTERESSE
DE TÈGHENKAR,
L'A COMPLÉTÉ PAR SES EFFORTS
EN 768 (1559).
QUE CEUX QUI S'Y RÉFUGIERONT,
OU QUI REGARDERONT AVEC DES YEUX CORPORELS,
DEMANDENT A DIEU POUR LUI LA MISÉRICORDE,
ET DEVIENNENT PARTICIPANTS
DU PARADIS D'ÉDEN ! AMEN !

Cette inscription est une preuve que le château dont elle ne donne pas le nom fut élevé sous le règne d'Ochin et achevé sous celui de Léon V. On ignore où était situé le château de Téghenkar (*Pierre-jaune*), et à quelle époque l'inscription ci-dessus fut transférée dans l'église arménienne de Tarsous.

L'église de la Vierge renferme divers objets de valeur; Le principal est un tableau à l'huile avec cadre d'argent, il est placé au-dessus de l'autel et représente la Vierge tenant l'enfant Jésus, ayant tous deux fixé au-dessus de la tête un diadème d'argent en relief. Sur les côtés du tableau on voit deux personnages: l'un est saint Grégoire l'Illuminateur; l'autre saint Nersès. Au bas de ce tableau et sur l'encadrement est l'inscription arménienne suivante en deux lignes et faite en repoussé:

CES IMAGES COUVERTES D'ARGENT FURENT FAITES AUX FRAIS DU PEUPLE POUR LA PORTE DE L'ÉGLISE DE LA SAINTE VIERGE A TARSE L'AN 600.

On montre dans l'église un manuscrit qui a été écrit, comme l'indique le memento du deuxième avant-dernier feuillet, par Jean, évêque de Sis, fils du prince Constantin, fils de Hethoum, l'an 762, dans le château de

քուսկանին՝ Սույ բերդին մեջ Յակոբ կարուղիկուսին ասեմը, մինչդեռ եկիպոսացիք ոտնակոխ կրնեին Կիլիկիան :

Աստուածամօր Եկեղեցւոյն չորս բոլորը գերեզմանոց է, և հոն կըբաղուին բէ Տարսոնի Հայերը և բէ Եւրոպացիք :

Հայոց գերեզմանները մասնաւոր յտոկոսքիւն մը ունին որ յիշատակելը լաւ է : Ընդհանրապէս ասոնք միակտուր քարեր են, և ամեն մեկուն մեջտեղը ձերմակ մարմարիոն քար մը ագուցած է պզտիկ՝ վրան տապանագիր մը փորագրուած : Շատին վրայ փորուած են այնպիսի գործիքներ որ խրաքանչիւր ննջեցելոյն ունեցած արհեստը կամ պաշտօնները կըյիշեցընեն : Վաճառականաց գերեզմաններուն վրայ չափեր ու կշիռներ կան, դարբիններուն սայ, մուրճ և արցան. գրագիրներուն՝ գրարան և գրիչ և այլն : Կանանց գերեզմաններուն շատին վրայ Էդածն է ասեղ և կծիկ :

Սբբոյն Պօղոսի Եկեղեցին հիմա մզկիթ դարձած է, և կըսուի Քիլիսէ-Տամի : Շէնը ուղղանկիւն քառանկիւն է, երեք կամարակապ բաժնուած. մեջտեղինը քովի երկուքէն լայն՝ երկու կողմը սիւներով ու կամարներով . խկ կողմնական կամարակապներուն ծայրը շէնը մը կայ խաչաձեւ՝ երկու գաւիթ բաժնուած, ամեն մեկը գատ դռներով, ու իրարմէ կիսաբոյր սրանով մը բաժնուած որ վերի կողմէն խորշաձեւի պէս է : Շէնքին գլխաւոր դրանը վրայ վերնատուն մը կայ որ սովորաբար կանանց պահուած է Արեւելք : Գլխաւոր դրանը քով Էդած միւսքէն՝ մանմետականաց մեքքը անցնելէն Ետեւ շինուած է ԺԵ դարուն մեջ :

Վերոյիշեալ կիսաբոյր սրանովը բաժնուած երկու գաւիթներուն դռներուն վրայ երկու հաստ հայերէն արձանագրութիւն կայ երկերկու տողով . ասոնցմէ մեկը Եւջկըցայկարդայ (1), խկ մեկային մեջ Օշին բագաւորը կըյիշուի որ անտարակոյս սբբոյն Պօղոսի Եկեղեցին հիմնողն է ԺԳ դարուն սկիզբները (2) (1508-1520) :

ԱՅՍ ԳՈՒՌՈՒՆ ՏԵԱՌՆ Է ԱՐԳԱՐՈՅ
ԵՒ ԲՆԱԿԱՐԱՆ (Է) ԵՐԿՆԱՅՆՈՅ
ՊԱՀԵԱՅ ՉԱՒՇԻՆ ԱՐԲԱՅ ՀԱՅՈՅ
ՈՐ ՔԱՒԻՉԳ ԵՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ԳՈՐԾՈՅ :

Խաչակրաց պատմագիրները կըսեն (5), թէ սբբոյն Պօղոսի Եկեղեցւոյն մեջ բաղուեցաւ Մեծն Հուգոն՝ Վերմանտուայի դուքսը որ Հերակլիոյ պատերազմին մեջ երկու նետէ զարնուելով՝ զնաց Տարսոն մեռաւ, ուր իր զինուորակիցները զինքը տարեր էին :

Ահռն Բ բագաւորին ասեմը Տարսոնի պարիսպը շատ արուած էր (4) միջին դարու ժամանակը պատահած զանազան պաշարմունքներուն պատճառաւ : Հերոմ Ա, Ահռն երկրորդին վնասն ու երկրորդ յաջորդը

(1) Հասար. Արձանագր. էջ 28, թ. 61 :
(2) Հասար. Արձանագր. էջ 27, թ. 62 :
(3) Միշոյ, Պատմաթիւն Խաչակրաց, հատ. Ա, Գլ. Գ, էջ 268 :
(4) Վիլպրանտ, էջ 156 :

Sis, sous le patriarcat de Jacques et pendant que les Égyptiens ravageaient la Cilicie.

L'église arménienne de la Vierge est entourée de toutes parts par un cimetière qui sert à la fois de sépulture aux Arméniens de Tarse et aux Européens.

Les tombes arméniennes ont un caractère particulier qu'il est utile de mentionner. Ce sont généralement de longues dalles au milieu desquelles on enchâsse une petite plaque de marbre blanc sur laquelle une inscription est gravée. Sur la plupart de ces tombes sont sculptés à même la pierre des instruments qui rappellent le métier ou les fonctions qu'exerçaient ceux qu'elles couvrent: celles des marchands présentent des balances et des poids; celles des forgerons, une enclume, un marteau et des tenailles; celles des écrivains, une écritoire et un calame, etc. La plupart des tombes des femmes présentent une aiguille et une pelote de fil.

L'église de Saint-Paul est aujourd'hui convertie en mosquée. Elle porte le nom de Kilissé-Djami (église-mosquée). Cet édifice est rectangulaire et a trois nefs; celle centrale, plus large que les deux autres, est bordée de chaque côté par des colonnes supportant des arceaux; les deux nefs latérales aboutissent à une construction transversale divisée en deux pièces, ayant chacune une porte et séparées par un hémicycle formant dans sa partie supérieure une tête de niche. La porte principale de l'édifice est surmontée d'une tribune généralement destinée aux femmes dans les églises d'Orient. Le minaret élevé à droite de la porte d'entrée a été construit lors de la conquête musulmane au xve siècle.

Au-dessus des portes qui donnent entrée aux deux pièces que sépare l'hémicycle dont j'ai parlé plus haut, sont gravées deux inscriptions arméniennes en deux lignes dont l'une est indéchiffrable pour moi (1) et l'autre rappelle le nom du roi Ochin qui sans doute a fondé l'église de Saint-Paul au commencement du xive siècle (2) (1308-1320).

C'EST LA PORTE DU SEIGNEUR DES JUSTES
ET L'HABITATION DES AMES CÉLESTES :
CONSERVEZ OCHIN, ROI DES ARMÉNIENS,
SEIGNEUR QUI PARDONNEZ !

C'est dans l'église de Saint-Paul, disent les chroniqueurs des croisades (3), que fut enseveli Hugues le Grand, duc de Vermandois, qui, blessé de deux flèches au combat d'Héraclée, vint mourir à Tarse où ses compagnons d'armes l'avaient transporté.

Sous le règne de Léon II, les murailles de Tarse étaient en fort mauvais état (4) par suite des différents sièges que la ville avait eu à soutenir pendant le moyen âge. Héthoum Ier gendre et deuxième successeur de Léon II, fit re-

(1) Mon Recueil d'inscriptions, n° 61, p. 28.
(2) Mon Recueil, p. 29, n° 62.
(3) Michaud, Histoire des Croisades, t. I, ch. IV, p. 268.
(4) Willebrand, page 136.

Տարսնի պարիսպը նորոգեց, ինչպես կրկնայե հետագայ արձանագրութիւնը որ այն շէնքերէն նանուած, ու հիմա ագուցուած է Աստուածամօր Էկեղեցոյն դրսի պատին վրայ (1) :

✱ Ի ԹՈՒՒ : ՀԱՌՑ Ո ՀԷ :
ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ՊՈՐԻՍՊՍ ՏԱՐՍՈՆԻ
ՋԵՌԱՄԲ ԹԱԳ : ՀԱՌՑ ՀԵԹՄՈՑ .

Տարսնի դռներէն մէկը կերեւնայ մեծ Գերեզմաննոցին մէջ որ Տեմիր-գափու (Երկաթի դուռն) կըսուի . վրայի կամարը կիսաբոլոր է : Կերեւնայ թէ այս դուռը Հերմոյ նորոգած բերդին կտորն է :

Պօղոս Ղուկասի ըսածին նայելով՝ ժե դարուն վերջերը Տարսնի պարիսպները դեռ բաւական աղէկ վիճակի մէջ են եղեր . Եւ սակայն նոյն ճանապարհորդը կըսէ թէ իր նոն գտնուած ժամանակը բնակիչները հին պարիսպները կըքակէն եղեր որ անոնց քարերովը իջեվաններ ու մասնաւորաց տներ շինեն : Գարձեայ նոյն ճանապարհորդը կըսէ թէ Տարսն քաղաքը՝ հին պարիսպին ընդարձակութեանը նայելով՝ չորս փարսախէն աւելի շրջապատ ունի եղեր :

Այժմու Տարսնը , որ տաճկերէն Թարսուս կըսուի , ամեն կողմը պարտեզներ ունի բազմաթիւ ու տեսակ տեսակ ծառերով զարդարուած , որ են արմաւենի , նարնջենի , բզենի , նունենի , Եւ շատ մը ուրիշ պղտդասու ծառեր :

Այս զարդարուն անտառին ուռճացեալ բոյսերուն պատճառ . այժմու Տարսնին ճախնային երկիրն է , որով ընդարձակ ուխտի մը պես կերեւնայ , Եւ այն երկիրը լաւ տեսնելու համար՝ չորս դին պատած անտառանման պարտեզներէն դուրս ելլելու է . անոր համար Մարտոնալ Քիւններ կըսէ թէ Տարսն աւելի անտառի մը կընմանի քան թէ քաղաքի :

Գանը-գափու ըսուած հին դռնէն անցնելուդ պես Տարսնը կըտեսնես՝ բարձր բարձր մինարէներով , գմբէներով , բաղնիքներով , շիրիմներովը , Եւ այլ Եւ այլ տերութեանց հիւպատոսարաններովը , որ նասարակ քաղաքացոց տներն Եւ երկրագործաց տնակներէն բարձր վերնատուններ են . կըտեսնուին նաեւ վաճառանոցը , իջեվանները Եւ ուրիշ շէնքերը :

Կեօղիւք-գայե անուանով լեռնակ մը կայ՝ որ ընտրեր են եղեր հին առենի Տարսնացիք իրենց գերեզմաննոցը շինելու համար . անոր վրայէն Տարսն քաղաքը բոլոր իր շէնքերովը շատ գեղեցիկ ու գուարճալի կըտեսնուի . բայց թիչ առենէն աջից նոր նոր բաներ կըգարնէ ու կընայիս որ խաբուէր Եւ . վասն զի շիմացըզ նեղ նեղ , ցեխոտ ու աղտոտ փողոցներ կեղէն , Եւ արդէն Չուգուր-օվա ըսուած հովտին բաց գետիններէն աւրուած օղը աւելի կապականեն :

Տարսնի մեջէն Եւ Կիւղնու գետէն բաժնուած գանգան ջրանցքներու վրայէն անցնելուդ Էտրը՝ կընասնիս գետին քովը , որ հիմա Մեգարըզ ջայը կըսուի , Եւ առնով նաւարկելի է եղեր . անոր մեջն էր որ Կղեպատարայի ցովանաւերը լողացին՝ Էրբ այն քաղաքին

lever les fortifications de Tarse ainsi que le prouve l'inscription suivante (1) provenant de ces constructions et qui maintenant, comme je l'ai dit plus haut, est encastrée dans le mur extérieur de l'église arménienne de la Vierge.

EN L'ANNÉE DES ARMÉNIENS 677,
LES RAMPARTS DE TARSE ONT ÉTÉ RESTAURÉS
PAR LE ROI DES ARMÉNIENS, HÉTHOUM.

Une des portes de Tarse se voit dans le grand Cimetière. Elle est connue sous le nom de Démir-Capou (Porte de fer); l'arc en est ogival. Cette porte paraît avoir fait partie du système de défense restauré par Héthoum.

Vers la fin du XVIIe siècle les fortifications de Tarse étaient encore, au dire de Paul Lucas, assez bien conservées; toutefois, ce voyageur rapporte que pendant son séjour dans cette ville, les habitants détruisaient les anciennes murailles afin d'en employer les matériaux dans la construction des khans et de maisons particulières. Le même voyageur, qui a eu le tort d'exagérer ses appréciations, dit que Tarse, à en juger par son ancienne enceinte, devait avoir plus de quatre lieues de circonférence.

Tarse, dont le nom actuel est Tarsous, est de nos jours entourée de toutes parts de jardins plantés d'arbres nombreux et d'essences diverses, tels que palmiers, orangers, figuiers, grenadiers, platanes, et d'une très-grande quantité d'arbres fruitiers.

La magnifique végétation de cette forêt si variée est due au sol marécageux de la Tarse actuelle, qui présente l'aspect d'un vaste oasis, et qu'on n'aperçoit bien qu'après avoir dépassé le sol boisé qui lui sert de ceinture; aussi Macdonald Kinneir dit que Tarse ressemble plutôt à une forêt qu'à une ville.

Dès que l'on a dépassé l'antique porte de la Kanli, on aperçoit Tarse avec ses minarets élancés, les coupôles de ses bains, de ses *turbè*, les consulats des divers puissances dont les pavillons dominant les maisons à terrasses des citadins et les chaumières des fellahs; enfin son bazar, ses khans et ses autres établissements.

Tout cet ensemble, vu des hauteurs du *Gueuzluk-Kalè*, petit monticule que les anciens Tarsiates avaient choisi pour l'emplacement de leur nécropole, donne à Tarse l'aspect le plus pittoresque; mais bientôt de nouvelles impressions se produisent, et l'illusion s'efface à la vue des rues étroites, fangeuses et encombrées d'immondiées qui contribuent à corrompre l'air déjà si vicié par les marécages des *Tchoukour-Ova* ou plaines basses.

Après avoir traversé Tarse et franchi plusieurs canaux qui la sillonnent venant du Cydnus, aujourd'hui Mézarlek-Tschaï, on arrive à ce fleuve, jadis navigable et qui vit flotter les galères de Cléopâtre venant plaider la cause de ses généraux devant le tribunal de Marc-Antoine. On con-

(1) Հասար. Արձանագր. էջ 26, Թ. 58 :

(1) Mon Recueil d'inscriptions, p. 26, n° 58.

իր գորավարաց դատաստանը կտրել տալու համար Մարկոսի Անտոնիոսի առջեւն էլաւ : Գիտեն ամենքը թէ ինչ հանդէսներով մեկզմեկ հարկեցին այն երկու տարիածուները , եւ ինչպէս ամենեւին քաղաքական գործոց վրայ խնդիր չեղաւ մեջերնին , այլ այն տեսութիւնը պատճառ եղաւ Անտոնիոսի կործանմանը :

Զրվե՞ծ մը կայ Տարսուէն քիչ մը հեռու , որուն վերայ ճանապարհորդները կը գմայլին . ասոր շրէրը տասը մէրրի չափ բարձրութենէ կը բափին խոր փոսի մը մէջ . եւ շատը կըսեն թէ ասիկայ գետին այն տեղն է ուր որ մեծն Աղէքսանդր յաւցուեցաւ , ու քիչ մնաց որ իր փառաստոր արշաւանքը անով պիտի վերջանար ' թէ որ Փիլիպպոս բժիշկը մակեդոնացի դիւցազնին տենողը չկարէր :

Տարսուի բնակչաց բուռն վրայ ճանապարհորդները միաբան չեն . ոմանք 50,000 կը դնեն , ոմանք 20,000 , իսկ միշդ համբանքին աւելի մտեցողները ' 10,000 :

Տարսուն քաղաքը , որ աւելի աւանի կամ գիւղաքաղաքի պէս բան մի է , այդչափ ժողովուրդ այ չունի : Բնակիչներուն քիւր կածի ու կը պակսի , եւ ճմեռն որ խիստ բազմամարդ եղած ատենն է ' 7 կամ 8,000 բնակիչ կունենայ : Իսկ ամառը որովհետեւ ճախնային երկիրներէն էյած գայորչներուն պատճառաւ ջերմերը կըսկսին , այս քիւր գրեթէ կիսով չափ կը պակսի . բնակչաց մեծ մասը , մանաւանդ քիչ մը կարողութեան տէր եղողները բովի լեռները կը քաշուին որ տարեն ու անկէջ պատճառաւ հիւանդութիւններէն ազատ մնան :

Տարսուի բնակչաց մեծ մասը տաճիկ ու արաբացի է . քանի մը հարիւր տևոր այ յոյն , հայ ու եւրոպացի կայ , որ ընդհանրապէս արմտեաց ու իւդային հունտերու վաճառականութիւն կը նեն . վասն զի երկրին սոստ բերքերն են ասոնք :

Հիւպատոսներուն բնակութիւնը Տարսուի մէջ է . Ատանայի բղէշխին կողմանէ այ *գայմազամ* այսինքն տեղապան կը նստի հուն :

Վերջի տարիներս ' վաճառականութեանը ընդարձակելուն պատճառաւ ' Տարսուն սկսեր էր ծաղկիլ . բայց հիմա նորէն իյնալու վրայ է , բնակիչներն այ օր ըստ օրէ կը պակսին , վասն զի շատը կէրբան կը բնակին Մերսինի նաւանագիտոք , որ հին ատենի Զեփիւռիոնն է , եւ աւելի յարմար է վաճառականութեան . օղն այ բարեխառն ըլլալով ' Տարսուի օդուն չափ վնասակար չէ :

ՎԻԿՏՈՐ ԼԱՆԳԼՈՒՍ :

nait les fêtes que se donnèrent les deux amants; on sait aussi qu'il n'y fut point question d'affaires et que cette entrevue fatale perdit la fortune d'Antoine.

Une cascade, qu'admirent les voyageurs, est à peu de distance de Tarse; les eaux tombent d'une hauteur d'environ dix mètres dans un bassin profond qu'on s'accorde généralement à regarder comme le point du Cydnus où Alexandre aurait pris un bain qui eût pu clore sa glorieuse carrière, si son médecin Philippe n'eût arrêté l'effet de la fièvre ardente à laquelle le héros macédonien était en proie.

Les voyageurs ne sont pas d'accord sur le chiffre exact de la population de Tarse; les uns portent à 30,000 le nombre de ses habitants, d'autres à 20,000, et enfin ceux qui se rapprochent le plus de la vérité lui en donnent 10,000.

La ville de Tarse, qui n'est plus qu'un chef-lieu de district, n'a pas cette importance. Sa population est flottante, et en hiver elle atteint son maximum, qui est de 7 à 8,000 âmes. Pendant la saison d'été, époque à laquelle se manifestent les fièvres causées par les émanations de son sol marécageux, ce chiffre se réduit à près de moitié: une partie de ses habitants, et notamment ceux qui jouissent de quelque aisance, se réfugient dans les montagnes voisines pour se préserver des chaleurs et des maladies qui en sont la conséquence.

La population de Tarse se compose, pour la plus grande partie, de Turks, d'Arabes et de quelques centaines de familles grecques, arméniennes et franques qui généralement se livrent au commerce des graines alimentaires et oléagineuses dont le pays produit des quantités assez considérables.

Tarse est la résidence officielle des consuls et d'un kaïmakam ou gouverneur qui relève du pacha d'Adana.

La prospérité dont Tarse a joui pendant ces dernières années, en raison de l'accroissement qu'avait pris son commerce, tend maintenant à décroître et sa population à s'amoinrir encore, beaucoup de ses habitants étant venus s'établir au port de Mersine, l'ancienne Zephyrium, qui leur offre de plus grands avantages commerciaux et dont le climat tempéré présente moins de dangers que celui de Tarse.

Victor LANGLOIS.

Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՍՈՒՐԶԱՆԳԱԿ ՄԱՍՆԵՅ ԱՂԱՒՆԻՈՅ

Մասեաց Աղաւնոյս ընդհանրապէս մեր ազգին մէջ գտած բարեսէր ընդունելութեանը նայելով՝ ընկերագրելոց բիւր մինչեւ ցայժմ քիչ ըլլալուն կրնայինք զարմանալ՝ եթէ գլխաւոր պատճառները չզիտնայինք : Ասոնց առաջինն է տարեկան գնոյն շատ ըլլալը կամ ծանր երեւեալը, այսինքն 28 ֆրանք, որ գրեթէ 140 օսմանեան դանեկան ըսել է : Ժամանակիս դժուարութեանցը նայելով՝ իրաւունք կուտանք այս զանգատն ընողներուն . ուստի եւ հարկ կրնամարինք իջեցընել այս գինը, որպէս զի մեր բուն վախճանին դիւրաւ հասնինք, այն է շատ ընթերցող եւ շահուող ունենալ : Բայց որովհետեւ ընկերագրելոց մեծ մասը արդէն վճարեր են այս տարւոյս տարեկան գինը, — ինչպէս որ կրչուսանք, — անօգուտ շփոթութեան պատճառ կրնայ ըլլալ հիմակուրեւ փոփոխութիւն մը ընելը գլխաւոր պայմաններուն մէջ : Աւստի այս տարի սոյնպէս կը շարունակենք ամսագրոյս ձեւն ու դիրքը, որով եւ տպագրութեան փառաւորութիւնը . իսկ գալ տարի այնպիսի խնայութիւններ կընենք անշուշտ որ կարենանք 15 ֆրանքէն աւելի չպահանջել իբրեւ տարեկան գին ընկերագրութեան :

Ընկերագրելոց մէկէն ի մէկ չբազմանալուն երկրորդ պատճառ կերեւեալ ազգային խնդրոց սակաւութիւնը : Մեր միտքն ալ այս է որ Մասեաց Աղաւնին ամսէ ամիս առատապէս բաշխէ ազգասիրաց այն ամենայն հարկաւոր տեղեկութիւններն որ՝ մեղուններուն ամեն ծաղկընէրէ քաղած հիւրին պէս՝ իրենց համար քաղցր մխիթարութիւն մը ըլլան սրտի եւ լուսաւորութիւն մտաց . մանաւանդ որ ուրիշ ազգային օրագիրք եւ լրագիրք ալ՝ ազգիս կարօտութեանը՝ նայելով՝ իրենց զովելի աշխատութիւնը բաւական չեն համարիր այնքան պիտոյքը լեցընելու : Յուսանք թէ հետգնեալ ցուցընենք արդեամբք որ այս կողմանէ ունեցած ջանքերնիս ալ անպտուղ պիտի չըմնայ :

Ամսատետրիս ընդհանուր կամ մասնաւոր յատկութեանցը վրայ ուրիշ ասոնց նման դիտողութիւն կամ քննութիւն ընել կամեցող ազգայինները կընրաւիրենք որ բարեհաճին համարձակ գրելու խմբագրին . միայն թէ նամակները յանձ-

նեն մեր Գործակալին որ ի Պոլիս՝ որպէս զի աւելորդ ծախքերնիս չծանրանայ . եւ անտարակոյս ըլլան որ յաշորդ ամսատետրին մէջ իրենց գրածին պատասխանը տպուած կընդունին, « Սուրհանդակ Մասեաց Աղաւնոյ » վերագրով, ինչպէս որ անա հոս օրինակը կըտեսնեն, եւ ինչպէս Եւրոպացիք ալ սովորութիւն ունին իրենց օրագրացը մէջ գործադրելու :

Առ. Պ. Գ. ի Կոստանդնուպոլիս. — Ամսատետրիս լեզուին եւ ոճոյն վրայ բարեսէր մտքը արուած գովեստներուն ուրախ ենք . իսկ առաջարկուած ուղղութեան կանոններէն մէկ քանին բերեալ կարենանք ի գործ դնել՝ առանց ոտնատուրեան ընթերցողաց :

Առ. Պ. Ժ. ի Կոստանդնուպոլիս. — Ամսագիրս դիւրատար չընելնուս գլխաւոր պատճառն էր՝ մէջը դրուելու պատկերներէն ոմանց մեծութեան յարմարցընել դիրքը : Մենք ալ հուսանալ ենք թէ օգուտը վայելչութենէն՝ աւելի նախադասելի է . ուստի եւ գալ տարւոյն սկիզբէն կըկատարենք ձեր եւ մեր փափաքը :

Առ. Պ. Լ. ի Զմիւռնիա . — Նիկողայոս կայսեր մահուան պարագաները ըստ մեծի մասին Փարիզու « Տեպա » լրագրէն առած ենք : — Մեր պարտքն է ամեն բարի բանէ խրատ եւ օրինակ առնուլ . ուստի անտեղի կընամարինք ձեր ըզրակցին ըսածը թէ մենք զայն կայսրը « սրբացընել ուզելու » կերպով մը պատմեր ենք վարքն ու մանր :

Առ. եոյն. — « Մայրենի չար օրինակին վնասները » մայրերու համար գրուած է, վասն զի անոնց համար ալ է այս մեր ամսագիրքը, եւ ոչ թէ միայն տղայոց եւ երիտասարդաց :

ՓԱՐԻԶ ԼՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԴՈՐԱՏՈՊ ԷՍՅԵՐԷՆ ԳՐԳԵՐ :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՈՒՅ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, կարգեալ ըստ չորից աւետարանչացն բանից . գոր ըստ խմատից սրբոց Հարց Եկեղեցւոյ պարզարանեաց Հ. Գարբիէլ Վ. Այվազովսքի : —

Քրիստոսի Տեառն մերոյ աստուածամիրալ վարուց պատմութիւնը չորս Աւետարանիչները գատ գատ շարադրած են խորհրդով՝ ազգմամբ Հոգւոյն սրբոյ : Այս պատմութիւնը աստուածային պաշտամունքէն դուրս

ընթերցողաց դիւրութեանը համար՝ ժամանակագրական կարգով մը ամփոփուած ու իբրեւ միահատոր գրուածք դեռ չէր էլած մեր ազգին մէջ, ինչպէս որ ուրիշ գրերէ ամենայն քրիստոնեայ ազգերն ունին : Այս օգտակար աշխատասիրութեան մէջ մասնաւոր ջանք եղած է նաեւ համառօտ պարզաբանութիւններ անելընելու՝ իբրեւ ծանօթութիւն՝ ամենն ալ Սրբոց Հարց եկեղեցոյ գրքերէն բաղկելով : Կազմուած օրինակին գինն է 8 Ֆրանք :

Նոյն գործը տպուած է նաեւ հայերէն եւ գաղղիարէն ղիմացէ ղիմաց, առանց պարզաբանութեան, զըպրոցներու համար : Աշակերտաց ձեռքը իբրեւ խրատական գիրք՝ տարակոյս չկայ որ անման է անբաղդատելի գրուածք է ասիկայ՝ մէջի գերագոյն բարոյականին սրբութեամբք . անկէց ի գատ՝ իբրեւ հայերէն ու գաղղիարէն սովբելու գործիր՝ մեծ դիւրութիւն կուտայ ուսումնասիրաց . վասն զի հայերէնը մեր մատենագրութեան յատակ է . քաղցր ոճոյն առաջին գաղափարն է . գաղղիարէնն ալ հայերէնին ղիմացը գտնուելով, էւ ըստ կարի հաւատարիմ բարգմանութիւն ըլլալով՝ խորին գաղղիաբանութիւններէ նեռու, մեծ դիւրութիւն կուտայ գաղղիարէն սորվողներուն որ շուտով սկսին այն պիտանի լեզուն հասկընայ : Այսու ղիտաստութեամբ, էւ խրախուսանօր Վ. Հ. Սարգսի Վարդապետի Թեոդորեան՝ վերատեսչի Մուրատեան վարժարանին, շարադրուած ու տպուած է այս գործս : — Կազմուած օրինակին գինն է 7 Ֆրանք :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ յօրինեալ ի Հ. Ամբրոսայ Գալֆայեան, էւ նուիրեալ Վ. Հ. Սարգսի Վարդապետի Թեոդորեան, վերատեսչի Մուրատեան վարժարանին :

Քանուերկու րէքք փոքրաղլր դիւրատար օրինակ՝ գրերէ ամեն տեսակ հայերէն գրոյ, պարզ, գեղեցիկ, կանոնաւոր ձեւերով գծագրուած, էւ Փարիզու ճարտար պղնձագիր արուեստագիտաց մեկուն ձեռքովը փորագրուած : — Գինն է 5 Ֆրանք :

ՅՈՎԱՆՔԱՅ ՏՐՈՉԻ ԽՈՐՀՐԳԱԾՈՒԹԻՒՆՔ յազգս Քրիստոսական հաւատոյ ի ցոյց ճշմարտութեան նորին, էւ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ուրումըն Քրիստոնեայ իմաստասիրի . բարգմանեաց ի մերս Հ. Գարրիէ վարդապետ Այվազովսքի : Ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը քրիստոնեական սուրբ

հաւատոյ ճշմարտութեանց համաճայն պիտի ըլլայ որ մայրական ու խաբէական գիտութիւն մը չզառնայ : Այս կարեւոր սկզբան գեղեցիկ ապացոյցները կը տեսնուին նաեւ Տրոգ իմաստասիրին երկու փոքրիկ գրուածոցը մէջ՝ որ Մեծապատիւ Արքիմ-Պեյին խնդրանօրը բարգմանուած էւ ծախիւրը տպուած են՝ միահատոր կազմով : — Գինն է 5 Ֆրանք :

ԱՌԱՋՆՈՐԳ ԳՈՂՂԻԱՐԷՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԲՐՈՒՅՈՍՏՐՈՒԹԵԱՆ. յօրինեաց Հ. Ամբրոսիոս Գալֆայեան :

Գաղղիարէն լեզուին վարժութիւնը մերազնեայ պատանեկաց դիւրացընելու համար շինուած է այս օգտաւետ գրուցատրութեան գիրքը, էւ երկու հատոր է, կամ քէ ըսենք՝ երկու տեսակ ապագրութիւն ունի . մեկուն մէջ՝ գաղղիարէնին ընթերցմանը կողմանէ առօի բերան դուարութիւն կրողաց համար՝ ննջմունքները Հայու գրով ալ դրուած են, իսկ մեկային մէջ գաղղիարէնն ու հայերէնը միայն կայ՝ առանց ննջման : Այս գործը մեծապատիւ Արքիմ-Պեյին երկու ղեռանասակ որդոց կողմանէ իրենց հասակակից ազգային պատանեաց նուիրուած է : — Առաջին հատորոյն գինն է 5 Ֆրանք, երկրորդինը 2 Ֆրանք :

ԱՌԱՋՆՈՐԳ ԱՆԳՂԻԱՐԷՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԲՐՈՒՅՈՍՏՐՈՒԹԵԱՆ. յօրինեաց Հ. Ամբրոսիոս Գալֆայեան :

Վերինին նման, էւ նոյնպէս երկհատոր պատուական գործիր մըն է այս՝ անգղիարէն լեզուն դիւրասորվեցընելու : Որչափ որ այս լեզուին կարեւորութիւնը էւ օգուտը մեծ ձանցնուած է մերազնեայց համար, միանգամայն ննջմունքն ալ դուար՝ օտար ազգաց համար, նոյնչափ ալ ամեն ջանք եղած է որ միշտ բացատրութիւն այն ննջմունքները մեր հայերէն այբուբենով, ինչպէս որ յառաջաբանութեանը մէջ յիշուած է : Ասոր ալ ազգային պատանեաց նուիրողն է նոյն Արքիմ-Պեյեան պայազատաց ղեռանասակ մօրաբեռորդին Յարութիւն Փարավագեան : —

Առաջին հատորոյն գինը 5 Ֆրանք, երկրորդինը 2 :

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.
 Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՎԱՍԷԼԵՐԻ :
 PARIS. — IMPRIMERIE WALDER, RUE BONAPARTE, 44.

COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAËL GHARABIAN.

ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ .		PRIX D'ABONNEMENT :	
Ի Փարիզ, տարեկան	Ֆրանք 25 »	Paris, par an	Fr. 25
Արտաքոյ	28 »	Étranger.	28
Գին միոյ տեսարակի	3 »	Prix d'un numéro	3

<i>Տեղի ընկերադրութեան.</i>		<i>On souscrit :</i>	
Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ԳՐԱՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ,		A PARIS, CHEZ M. D. ARAM,	
Ի Փողոցն Ան-Սիւլվիս, Թ. 38.		rue Saint-Sulpice, 38.	

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ.

SOMMAIRE.

- Ա. ԿԵՆՑԱՂԹՅՈՒՆՑ ԲԱՆԵՔ.
 - Մուրատեան վարժարանին շիրտութեանցը վրայ քանի մը խօսք .
 - Մաղձախտի դեղ մը .
- Բ. ՏԵՍԱԲԱՆԵՔ ԵՒՐՈՊԱՅՑ.
 - Բացումն համաշխարհական Արուեստանդիսին որ ի Փարիզ .
 - Վիճակագրութիւն Գաղղիոյ .
 - Համաշխարհական ընկերութիւն արուեստասիրաց .
 - Ելեքտրական հեռագիր ընդ մեջ Եւրոպայ եւ Ամերիկոյ .
- Գ. ՀԱՆԳԻԾԱԲԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷԼՆ ՄԱՐԳԿԱՆ.
 - Ֆրանքլին . (Շարայարութիւն :)
- Դ. ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.
 - Առաջարկութիւն Հռովմական Հայ ժողովրդէն զաղրական տանելու ի ձեզայիր . Հայ. եւ Գաղղ .
 - Տարսոն Կիլիկիցոց . Հայ. եւ Գաղղ .
- Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.
 - Սուրնանդակ Մասեաց Աղանոյ .
 - Փարիզ հրատարակուած նորատիպ հայերէն գրքեր .

- I. CONNAISSANCES UTILES.
 - Quelques mots sur les événements du collège arménien Moorat.
 - Un remède contre le choléra.
- II. TABLEAUX DE L'EUROPE.
 - Inauguration de l'ouverture de l'Exposition universelle de Paris.
 - Statistique de France.
 - Société universelle des artistes.
 - Télégraphe électrique entre l'Europe et l'Amérique.
- III. GALERIE DES HOMMES DE MÉRITE.
 - Franklin (Suite).
- IV. MUSÉE ARMÉNIEN.
 - Projet de la colonisation de l'Algérie par des Arméniens catholiques. Arm.-Franç.
 - Tarse en Cilicie. Arm.-Franç.
- V. CHRONIQUE MENSUELLE DE PARIS.
 - Courrier de la Colombe du Massis.
 - Nouvelles publications arméniennes à Paris.

1re Année. — Mai 1855. — N° 5.